

Juhan Liiv

Vari

Lugu lähemast minevikust

See e-raamat on skaneeritud ja toimetatud Tartu
Linnaraamatukogus

Raamatu aluseks on Eesti Raamatu 1966. aasta väljaanne

2013

Tartu Oskar Lutsu nimeline
Linnaraamatukogu

SISUKORD

PEATÜKK	LK
1.....	3
2.....	7
3.....	12
4.....	16
5.....	21
6.....	27
7.....	35
8.....	40
9.....	45
10.....	52
11.....	55
12.....	57
13.....	58

1

Põllukene, mis sa põed?

Meie seisame saare peal. Mitte just saare peal, sest vett ei ole ümberringi ja Peipsi on veel kaugel, metsa taga hoopis, aga siiski saare peal. See saar on ainult mõnisada sammu pikk, looga-sarnane liivaseljandik soo sees. Soos ei kasva midagi, liivikul, puhta valge liiva sees vast õieti mitte midagi. Keegi ei ole ka iial nõudnud, et siin midagi kasvaks — siin? Mis siin kasvab, kasvab iseenesest: mõni pihutäis kanarbikku seal, kust kohalt liiviku selja äärest soo hakkab, mõni igav üksik rohukõrrekene, mis oma seltsimehe järele hüüab, ja saare ühes otsas jändrik mänd. See on jumal teab kuidas siia saanud, ja tal näib nagu eneselgi kahju, et ta siin on. Eemal soo sees näeme tillukesi imelisi kaski ja mändisid, kes aga salgamata põidrajämedustel juurtel oma küpset vanadust näitavad, et mõni mitte ei arvaks, et nad poisikesed on, ei, vaid vanakesed, kes aastasadade pikkusel küllalt ju on näinud ja sedavõrd lugupidamist nõuavad. Seal, vindunud juurikul, on see kõik küllalt selgesti kirjutatud.

Ja nagu oleks sellest rikkusest juba sellele kohale üleliigagi, kaovad needki äbarikud viimaks ära. Punakas, roostekarva turvas läheb madalamaks, et pudrusarnast raba sünnitada, kus virtsanäoline vesi suve läbi vahel seisab. See on just kesk sood, selle koha peal, mis liiviku seljandikust ja talurahva põllumaast ühevõrra kaugel on. Nõnda läheb ta nagu rõngas ümber saare, ainult üks koht on puuhagudega ja kividega nõnda ära täidetud, et siit hobusega üle saab. Sui ajal ei kannu soo kõik kohad mitte inimest, nimelt seal, kus virtsane vesi ja pudrurabe turvas on. Mõni kõrrejämeline pajukene või männikasv on kõik, mis viletsate sookaela põdsakeste vahel silm näeb. Näitab, nagu oleks loodus siin oma ehitustööd koguni seisma tahtnud panna, aga et enesele mitte auku sisse jätta, on ta kõik ülejäänud kõlbmata tükid siia kokku visanud, mida keegi omaks ei tahtnud võtta. Ta on nõnda ütelda ülejäänud tükk ja praegugi ei ole tal päris teatavat peremeest. Talupoeg teda ei taha, pealegi vaene Nurmeküla talupoeg, ja mõis ei tea temaga ka õieti midagi peale hakata. Üheks asjaks kõlbab ta siiski. Seda tunnistavad mitmesugused hobuste, loomade, koerte ja kasside luud, mis siin maas pleegivad. Kui üks neist loomadest otsa saab, olgu haiguse, elutüdimuse või noole läbi, on nende kehasid väga sünnis siia visata. Seda teevad ümberkaudsed talupojad. Muidugi ei ole see selle paiga kohta lugupidamist suurendanud ja mõni karske Nurmeküla naine ei lähe siit mitte hea meelega mööda või läbi. Vähemalt sülitab ta kolm korda, enne kui temasse sisse astub, ja viga sest ei ole, kui ta seda välja saades veel kord teeb.

Soo järel algavad talumeeste viljapõllud. Harvad, vikati jälilt ülejäänud poolikud viljakõrred, rohumättad, võsuga kasvanud kiviahverarred põllu sees ja poolkinni vajunud kraavikesed tunnistavad, et põllud või nende omanikud ka soo läheduses põevad. Eemal küll, — ja seal, kus tume kuusemets mühab ja ühes kohas

nagu kübar mäe kühma otsas kaugele paistab — seal küll on tugev põllumaa, aga see on mõisa jagu ja ka Kõrgepalu küla meeste kohti on seal. Siin aga, siin on sellest küllalt, kui soo ääred kaeru kannavad ja heal aastal viis seemet annavad. Siin ei ole loodus midagi andnud, ei ilu ega sigidust, vaid ainult liiva ja raba. Ja ilust ei oleks siin keegi küll ka mitte lugugi pidanud. Mis siis ilmaasjata raisata...

Ja ometi ei ole see soo, mille sisse raiped ja muud ülejäänud asjad visatakse, mitte ilma eluta, mitte tühi. Tema keskel, kõvera looga sarnase saarekese peal, liivikul, on — linn! *Kukulinn*. Linn! tõesti linn. Ei kuskil, ei rahva suus ega kirjas, kui Kukulinna üleüldse ka kirja pannakse, ei ole tal teist nime. Ta ei ole suurem kui üksteistkümmend hütти, üksteistkümmend sauna. Kõik ühesugused, ühesuurused. Üksi esimesel on vastu lõunat laud-, vastu põhja puukatus; teisel katust polegi, kolmas on upakil, neljandal või viiendal jälle kas seinä nurk lagunemisel või maja ise küllakil jne. Midagi kurvemat, igavamat ei või enam mõelda, kui need saunad oma lapitud katuste ja viltu seintega ja nende ukseesised oma kurva tühjusega, kui sealt kõle sügisetuul vingudes üle puhub ja liiva sinnatäna keerutab — kuni närudega kaetud aknaauguni, kuni paljaks, varatuks jäänud roovikulattideni. Tühi, tühi — huu, huu! laulab tuul, nagu hakkaks temalgi siin igav, ja ruttab üle soo kaela kuusemetsa, kus koguni mõnus on mühistada. Siin, see on lõuna pool küljes, kuhupoole on ka saunade aknad-uksed, on liiviku looga rõnga seespool linna kaevud — veesopikesed, mõnel koguni rakkedki ning kook peal, see on teivas pika raudnaelaga. Natuke ülemal, looga kõveral turjal, juba selgel liivikul, seisab ilmatu suur kõrge kivi, mille üks nurk õige pikk on. See on kaunisti hobuse pea nägu ja vanast köietükist on talle päitsed tehtud, mis tunnistab, et siin ka lapsi on. Mõnigi sohu visatud saapapea, kausitükk, vikatikand kõlbab nii mõnusasti mänguajaks ja neid näikse kivi ligidal küllalt.

See on kõigele vallale kuulus linn — Kukulinn.

Kukulinn — mispära? Mine küsi! Linnas eneses ega ka terves vallas ei teata seda, mispära just Kukulinn ja mitte mõni muu linn. Küsid sa seda ühe käest, siis jääb ta sulle otsa vahtima, nagu tunnistama, kas ta õieti kuulis, ja mõtleb küll iseeneses: Jumalukene, kui veidralt see küsib! Olgu nüüd kuidas on, Kukulinn on Kukulinn, olgu et nimepanijal just see sõna käepära oli, olgu et juhtumisi mõni teda nõnda nimetas või et paremat meelde ei tulnud. Linna saamine ise ei ole aga sugugi teadmata asi. Vallas, mõisas ja mõisa ümber oli vaeseid inimesi, kes kellegi pära ega kellegi teenistuses ei olnud ega ka kedagi teenida ei võinud: olgu et üks ühe käega, teine ühe jalaga, kolmas poolpime või muud oli. See nüüd oli hea küll, et nad kellegi teenistuses ei olnud, sest keegi neid ka sinna ei tahtnudki. Kellelgi, ei mõisal ega ka vallal, ei olnud nendega just mitte midagi tegemist. Muidugi, nemad arvasid enesel mõisaga või ka vallaga tegemist olevat — kerjasid ja manusid leiba. Mis sa teed ära, inimene on inimene. Aja ta kord ära, ta tuleb jälle tagasi, — ta elab. Seal tuli mõisas ühel heal tunnil kas opmanile, aidamehele, kutsarile, toa- või tarepoisile mõnus mõte: Paneme need leivamanujad ja kõrvase himustajad Soku soo liivikule! Soo ei ole kellegi pära, nemad ei ole kellegi pära, ja sedaviisi saavad nad üksteise pära. Kuidas mõeldud, nõnda tehtud. Mõis kinkis

ehitusmaterjaliks vana heinaküüni, metsast palgiotsukesed, mis mujale ei kõlvanud, valla rahvas ehitas üles ja nõnda sündis Kukulinn, kus inimesed elavad, kes kellegi päralt ei ole ja linn ise ka praegu õieti kellegi päralt ei ole.

Uue linna korterid olid ju enne ära jaotatud, kui linn ise katuse alla sai. Siin oli lesk ema kolme, seal nelja väeti lapsega, kellele kodanikuõigused anti; siin peast ogaraks läinud külakarjane, seal vana kaksikümne viis aastat teeninud, nüüd ju vanaks jäänud soldat, ja seal Käe-Madli, kes ka enese õigusi ei lase käest võtta. Mitmest üksikust vaesest tehti kokku üks perekond. Talurahvas, kui neil loomalaut väike, panevad mõnikord soku, oina ja kuldi ühte aeda — mis sa teed ära, kui ruumi ei ole. Mõisa käest sai iga vaene kaks kolmandikku rukkeid, kaks naela rasva ja kohtumehe käest kolm rubla raha, mille eest aga kohtumehele 20 kopika eest viina tuli osta. Muidu võis järgmisel aastal armuraha kaduda.

Linna- ja vallarahva vastastikune seis ei olnud sugugi nii lihtne, et seda ühekahe sõnaga ära saaks ütelda. Talupoegadele, kellel kibe mõisaorjus seljas, kuhu ka veel kiltri kepp pidi sündima — ja kuuekümnenda aasta eest sündisid sinna mõlemad — oli see suureks troostiks, et nendest veel üks selts inimesi alamad olid. Kukulinna rahvas aga, kelle eest mõis ise hoolt kandnud, arvasid, et nemad sugugi nii väga talupoegade torgata ja torkida ei ole. Ja kui arvamised kahele poole kalduvad, sünnib arvajatega enestega sedasama. Taplesid Kukulinna ja Nurmeküla poisike vastastikku, siis oli kindel, et Kukulinna poiss protsessi kaotas, kui seletajaks tuli kolmas Nurmekülalt või Kõrgepalult, võitis, kui Kukulinnast oli. Ametlik peks langes siis paraku selle osaks, kelle vastaserakonnast riiu seletaja oli. — Oli ju ka veel muidki asju — sina aeg, või inimesed kuskil inglid on! Püüdsid suureks saanud ja teenistusse läinud Kukulinna tütreid talutütardega ühehästi riides käia, siis oli see andeksandmatu süü. Korra oli koguni ühe Kukulinna poisikese jalas saapaid nähtud, kuna talulastel neid veel kellegi polnud. Saapad olid küll ristiisa kingitus, kes Tartus kive raius, aga kes seda nägi või uskus? Tuli vaene aasta ja läksid Kukulinna lapsed, kotid kaenlas, alla külasse kerjama, siis ei jäetud küll ka saapapoisikestki ilma, aga saabastest kõneldi enne ikka.

Kes ei tee nalja — kui nali tuleb? Üks rahvas, olgu ta kõige sulaslikumas ikkes, ei kaota oma rahva laadi, oma tervet rahvanalja, oma himu pilgata, oma soovi enese ja teise, veel alama vahel vahet teha. Kukulinn ja ta elanikud olid nalja märklauad, ükstükk juba sellepärast, et tal nii tore nimi oli. Räägiti linna lossidest, uulitsatest, «vurledest», alevi ja südalinna rahvast. Linnas oligi ka midagi, mida terves vallas mitte: käekatsujad, roosi ehk elitingi sõnade mõistjad, kupulaskjad, nikastuse-arstijad ja jala lahasse panijad. Linna arstid olid otsitud, aga muidugi ainult üksi sel korral, kui häda majas oli. Kukulinna ei tulnud muidu keegi, aga kui karjaseid, teopoisse tarvis oli, läks esimene tee Kukulinna. Sedasama tehti, kui rukkid pudenema kippusid. Siis saadi siit poolmuidu päilisi. Muidu oli Kukulinn — noh, Kukulinn. «Kust sa oled?» küsiti kerjaja poisikese käest, kellest aga juba küll teati, kust ta oli. «Kukulinnast.» — «Mis linnasaksad teevad?» — Kui aga «Tõmmu» külasse tuli, oi, siis oli lastel pidu! Tõmmu oli Jütsi-Jaani naise rumal poeg, ilmatu suur kolak, kõvera ninaga poiss. Talle oli mõisa koerapoiss suure

karvase kübara kinkinud, mis ta ise kolme aasta eest kutsari käest saanud, ja sellega oli Tõmmu kui prints kunagi. Arvati, et Tõmmu ei ollagi ka väga rumal, vaid vigurimees. «Tõmmu, mine nüüd ikka sinna nukka,» kõnelesid talle naised, kui Tõmmu just selle kõige tähtsama koha peale, lõuka ette, aset võttis. «Oh ära ikka muretse, mul on hea siingi,» vastas Tõmmu. Kui teda mõnikord pere hulka sööma kutsuti, see on, kui ta just söögi ajal tuli, sõi ta enamasti üksi liha, kui seda oli. «Tõmmu, võta ikka suppi ka!» — «Oh, ma olen lihagagi rahul,» vastab alandlik Tõmmu. Ükskord olid lapsed ta kübarasse emakassi pesa teinud. Tõmmu pistis kassi kotti ja viis ära, jättis aga edaspidi kübara enese kõrvale. Nüüd aga lubasid emad, kui lapsed nuttu maha ei jätnud, lapsi Tõmmu kotti panna, ja see aitas igakord.

Kukulinnast ei tahtnud keegi hea meelega olla. Küll oli Kuuse peremees ise Kukulinnas üles kasvanud, aitas hea meelega vaeseid, kui võis, aga seda ta ei tahtnud kuulda, isegi siis mitte, kui ta laupäeva õhtul saunast tuli ja valge särk seljas oli. Kubjas ütles kord kohtumehele, kelle talu Nurmekülas vastu Kukulinna esimene oli, õieti üksi väljal seisis, ta olla Kukulinna alevist. Kohtumees oli kupjaga selle eest kaks aastat vihane ega leppinud enne, kui kubjas poole kruusi viina ostis. Kukulinn oli ja jäi kohaks, millest keegi lugu ei pidanud, mis millalgi suuremaks ei kasvanud, sest et igäüks sealt põgenes, kui jõud vähegi kandis, mis aga millalgi väiksemaks ei jäänud, sest et ikka jälle armetuid leiti, kellele varju vaja — ühe sõnaga, ta oli Kukulinn, üksi iseene sarnane Kukulinn.

2

*Sool — sabata silk, vaestelaste vői.
Rahvasõna.*

Oktoobrikuu on lõpul. Taevas on paksus lumepilves ja vinge põhjatuul puhub Peipsi poolt. Sooloikusid, mida sügisevihmad suuremaks paisutanud, katab jää, kaikad ja kivid seal peal tunnistavad, et ta juba lapsi kannab, kes siin ju oma tralli on ajanud.

Kurikas käes, seisab vanaldane naisterahvas esimese Kukulinna hüti ligidal sooloigu ääres, madal pesupingike ees, mille peal ta üht riidetükki ümber keerab ja talle tublisti pihta annab. Ta ei hooli kõledast tuulest, millest käed ja nägu õhetavad, pilvis taevast, kust paksu lund maha hakkab tulema. Üks hoop teise järele sajab triibulise riidetüki selga. Ise vaatab ta korrati hoolitsedes sauna poole, nagu oleks seal üks armas asi, mis selle riidetükiga ühenduses on, sest lähem pilk, sauna pealt ära pöördes, on riide jaoks. Ometi sunnib kange tuul teda korraks sirgu ajama ja külmast kangeks jäänud käsi puhuma ja riideid, mis põlvini märjad, tuule vastu kaitseks kõvemini ihu ümber tõmbama. Hästi ei taha see küll korda minna, selleks on nad liiga närused, käed liiga kanged. Jalas on porised lapid, ühes king, teises saapapea otsas. Viimane on nii katkenud, et punased varbaotsad välja paistavad. Viimaks ometi on ta tööga valmis ja rahul olles vaatab ta ümber, kuhu pesu kuivama panna. Sauna seina ääres on kaks teivast, üks otsapidi palgi lõhe vahele löödud, teine maa sees püsti, ja mõlemate otsad on ristamisi õlesidemetega kokku seotud. See on ju ennegi pesunööri või lati aset täitnud ja sinnapoole pöörab naine nüüdki sammud. Ta laotab riide laiali, vaatab korra katusele, kas sinna mõni kivi tuulehoideks vaja ei ole, ja puhub käsi. Ise on ta selle juures kräbe ja kärmas ja pikkade mustade kulmukarvade alt vaatavad kaks elavat musta silma, kord pilvedesse, kust ikka rohkem lund hakkab tulema, kord Nurmeküla poole, kas seal inimesi liikvel on. Tuul tõmbab ta rästi peast lahti, aga sest ei ole viga. «Uhu-juuh!» hüüab ta rätist kinni rabades nagu mõnele teisele inimesele, «sel ei ole ka enam aru raasugi!» Sellega ühtlasi muutub ta karme tüse keha nagu tugevamaks, et millelegi vastu panna. Rohkesti krimpsunud lahke nägu läheb ühtlasi murelisemaks. «Näe, sealt on ometi tuul katuse lahti kangutanud!» Tükk kanarbikku ja paar kivi katavad tehtud augu. Nüüd viimaks on aeg sauna sisse minna.

Suits tuleb ukse peal vastu. Naine kummardab ja vaatab tunnistades tagumisse nurka, kus midagi voodi või lava sarnast suitsunud seina äärest vastu kumab.

Saunal on üksainus aken, väike kui silm, vastu lõunat. Aga sellel on haruldasel korral klaasid ees, mida tervest Kukulinnast enam ei leita. Üks ruut on küll ju katki, ennegi kolm veel olemas, aga klaasitükid, näe, on seina vahel, ootavad aga aega, mil neid kokku seada ja tagasi saadakse panna. Puuduva ruudu asemele on vana lauluraamatu laudne kaas pandud, mille nahk küll ju nii hapraks läinud, et kaas ära tulnud. Akna all põrandal seisavad kaks puupinki, esimene küll söögilaua, teine istepingi tarvis. Akna vastu ukse kõrval on ahi, mille lõukal praegu ühe

potisarnase asja all tuli põleb ja suitsu ajab. Ahju kõrval must suitsunud vokk, tema kohal ahjukapis paar värtnat, lõngakera, kannikas leiba, tohust soolatoms, paar lusikat kulbi suuruses, tõrvane peahari ja ühe kaanega lauluraamat, mis teise aknale klaasiks on pidanud andma. Voki taga seinas ripub meesterahva kampsun, ühe luunööbiga ja kahe puupabulaga. Näha on aga, et kampsunil enam peremeest ei ole, sest ta on tagasi lõngakeraks hakanud saama. See ripub ta kohal all maas ja pooleli harutatud käisest jookseb lõng alla kerasse — seda mööda rändab kampsun viimati küll kõigeni kera kõhtu. Kesk tuba on üks kolmejalgne järg külili maas.

«Ema, süüa tahan.»

Hääl tuleb nurgast, mis toas kõige pimedam on. Aegamööda harjub silm ka siit asju nägema: pikad õled ühe lava peal, mis teivastest ja laudadest kokku raamitud. Teivaste, või kuidas tuleb ütelda, sängisammaste otsas on paar pooleli nõelumata sukki. Kesk õlgi lava peal mustab midagi — õige! ühe lapse pea, mis naiste undruku seest nagu kupp välja paistab. Aga ainult pea. Aga selles peas on midagi, mis, ei tea ütelda, kas võõrastama või imestama paneb, mis nagu oma koha peal ei oleks ja siiski jälle nagu on. See on, et see lapse pea peab olema, ja kogu järgi, mis undruku sees varjul, võib see laps ainult viie, palju kui kuue aastane olla. Pea ise aga oleks nagu kahekümne — nagu kuuekümneaastane. Aru ei või saada, kumba suurema õigusega. Nägu on nõnda tõsine, nõnda tumerahuline, lahja ja tüse ühtlasi, suu nõnda kiusakas-tõsiselt kinni, lõug nii tugev kont nagu kuuekümne-aastasel. Ots aga, enam paled, on nõnda pleekinud, et kenal kombel kahekümneaastane välja tuleb. Nüüd aga ütlevad ses näos midagi, et siin ei kuuekümne- ega kahekümneaastane, vaid laps meie ees on. Need on silmad. Kaks süsimusta silma. Need ei ole sugugi selle tuima näo päralt — nad on uus mõistatus selles imelises peas. Nad otsivad rahutult midagi taga, mis siin toas ei või ollagi, — nad otsivad midagi kuskilt kaugelt, mis hoopis tagapool siinseid seinu võiks olla ja mida nõnda, nagu ta on, ei taha näha saadagi... Süsimustad juuksed on sassis, üksi otsaest on nad märja käega siledaks tõmmatud. «Ema, kas saab ju süüa?»

Nüüd alles on eide silmad ära näinud, et kõik vana viisi korras on. Tunnistuseks lööb ta käe korraks undruku kupu külge, mille üks äär veidi kõrgem on. Kui aga ühe kana kõkõk! siit vastu kuuldu, jääb ta rahule. See on haige jalaga kana; laps ei ole mitte üksinda kupu sees. Kana jala on Kupu-Kaie poeg eile katki visanud, see suur poisi-võrukael! Villule seltsiks, kes praegu paraku ilma särgita on, sest et see alles parsil kuivab, on ema ta süngi pannud. Kupu-Kai ei näe just heameelega, et Kae-Madli, Villu ema, ühe osa tema leivast ära võtab. Tema oskas niisamuti kätt katsuda, või veel paremini kui Madli.

«Ema, kas saab juba süüa?»

«Oota ometigi, mustlane. Ma lähen enne külasse. Kuuse Peetri naine, jumal andku talle tervit, lubas kampsuli eest pütitäie haput piima. Hea piim. Kuuse omadel on ikka hea piim. Näe, pudru ongi ju valmis. Panen õige veel kaane alla hauduma, kuni tagasi tulen. Küll siis sööme. Ära sa kuku, Villu. Ära kana jalale haiget tee!»

Emakene, nähes, et suits välja läinud, lükkas ukse kinni ja läks soost üle külasse.

Ära kanale haiget tee, oli ema ütelnud. Mispärast haiget teha? Oli ta ometi tema saatuse osaline, see haige jalaga kana, maja ainus rikkus. Kana ei saa välja, Villu ka ei saa välja. Kana jalg on haige, tema jalad — ah! on nii terved, tahaksid hea meelega loigu peal liugu lasta, kus praegu Kupu-Kaie pojad tantsivad, kepiga jää sisse löövad ja — ah! nii rõõmsasti huikavad: uhtii! Kuidas nad lendavad, ühest äärest teise — siuhh! Villul ei ole särki — kuub on, aga see on alles pooleli paikamata. Ja Villu aastane südamesoov — saapad — ah! Kui tal saapad oleksid! Niisugused, nagu kohtumehe pojalt, kes mullu isaga siin käis, kui vaestemajasid üle vaadati. Tal olid saapad jalas. Kui ilusad kollased! Ja alt, mis ilusad pruunid, tōkatiga nii kenasti ära määritud — ah! Või ikka missugused punased paelad äärtel, puudikud otsas! Sestsaadik ei ole mitte ühte päeva läinud, mil ta mitte saabaste peale ei oleks mõelnud. Korra on ta unes näinud, et tal just niisugused saapad jalas olid, aga ta ärkas enne üles, kui ta nendega jää peale sai minna...

Väike kahvatanud mees kummardab ettepoole ja vaatab aknast läbi loigu poole, kuhu ikka rohkem külalapsi koguneb. Ta vaatab, kuni väsib, mõtleb ja mõtleb...

Kuule! Mis see isevärki tume mühin on, mis kostab nagu määratu linnuparvede tiibade sahin? Aga palju tõelisem, sügavam — ah, nii armas, nii igatsust äratav! See on, mida kahvatu lapse silmad enne väljast otsisid, see on — Peipsi kohisemine! See on, mis vaese lapse palged kahvatuks kohab — seda, ah! tahaks ta kord ligidalt näha! Ah — ei või! Paks läbitungimata mets varjab järve ta silma eest ära. Ta ei teagi, mis asi järv on: ema ütleb, metsa taga on suur vesi ja see võib nii imelikult kohada. Tõesti peab ta suur, vägev asi olema, see suur vesi. Kui Villu silm vahel pisarail märg on, kui tal särki ei ole, et loigu peale minna, mõtleb ta selle kohina peale ja veel enam pisaraid tuleb silma. Aga selle järele läheb süda nii kergeks ja Villu naeratab koguni... Siis on nii imeline-hea, ja kui päev soe, nagu suvel, istub Villem suure kivi otsa, ajab hobust ja huikab, et mets vastu kajab... See järv, see järv, kui seda kord näeks?...

Ükskord ometi on ta seda — vististi näinud. Seal kaugel — kaugel — jah, seal! Villu ei tea enam isegi, kui kaugel, aga kaugel pidi see olema, kuhu ta kord ära eksis. Hirmunult ronib Villu mäekühma otsa. See kuuskedega sinav mäekühmas seal, ema ütleb, olla Palupera Kuusemägi. Laps vaatab ümber selge sinise laotuse sisse ja seal — just seal, kust imekohin tuleb, paistab puude vahelt midagi sinist — nii selge kui looja silm! Kuidas ta sätendab, läigib!... Suuremaks ja suuremaks lähevad lapse silmad. Ta vahib ja vahib ega mõista imele seletust anda... vahib...

Teisel hommikul leiab ta enese tumedast sauna nurgast, lavalt õlgedelt. Õlg valutab kangesti ja teine käsi on kriime täis ja sinine. Ema ütles pärast, ta saadud hundi käest veel kätte. — — — — —

«Villu, tule nüüd sööma!»

Villu on tukkuma jäänud ja mitte kuulnud, kuidas ema koju tuli, piimapüti lauale pani, pudrukausi koldelt kõrvale tõi, siis pardalt kuivaks saanud särgi võttis ja sellega ta aseme ette astus, kus ta nüüd praegu teda äratav.

«Villu!»

«Hunt — sinine — järv — varjab — mets — mets — kas mets ikka veel varjab?» sonib unine Villu.

«Jälle mets, mets igapäev. Tule sööma!»

Ruttu on väike mees ja särk teineteisega ühendatud ja kärmesti ronib Villu lavalt alla. Sellejuures tuleb lapse kõhnetanud valge jalg nähtavale; kõik on ta keha küljes, õlgadel, seljas nii nurgeline, kondine ja nõrk — laps võib küll ju kuueaastane olla, aga kasvu järgi peaks teda paar aastat nooremaks pidama.

Ema ja laps istuvad sööma, panevad käed kokku ja laulavad ühe lauluraamatu salmi kumbki ise viisil. Õieti ei ole see küll kellegi laulmine, lugemine seda vähem, ta on nii laulmise ja lugemise vahel. Villu hakkaks küll kõige armsamini kohe sööma, sest tangupuder, mida ta jumal teab millal viimati sõi, on nii meelitav ja täna ei ole ta veel midagi suhu saanud, aga ta teab, et siis ema käest lüüa saab. Kes niisugust asja nagu tangupuder ilma salmita sööma hakkab!

Ta uni on nagu ära pühitud. Iga lusikataie järel lähevad elavamaks ta silmad, kõnekamaks ta nägu, ehk küll ikka nii tõsine, tume.

Ema näos on midagi kui rõõmsat saladust, mis vägisi välja tahab kippuda, aga ta ei tea, kuidas peab algama. Viimaks ometi arvab ta otsusega valmis olevat.

«Villu!»

«Keda?»

«Kui sa kadrinapäevaks «Kas on linnukesel muret» ja «Issameie» selgeks saad, teen sulle jõuluks uued püksid.»

Villu on pudruga ametus, niisama tõsine kui ennegi.

«Püksid, ema?»

«Ilusad triibulised püksid.»

«Aga sul ei ole riidet, ema?»

«Täna hommikul pesin su püksiriiet — näe, seal — missugune riie! Sest saavad aga püksid, missuguseid ka opmani pojalt ei ole. Valget ja kollast triipu, nii ilusad, nagu seda üksi nende koortega saab teha, mis Kõrgepalu emalepilt saadakse. Tunaile kodusin ta Kuuse Peetri naise telgedel ära. Kuuse ema ütles, tema kadunud Jassil olnud just niisamasugused, ja kui Jassi ära surnud, lasknud ta säärt otsast tükid ära võtta, siis olnud nad Mikule üsna parajad. — Näe, mis paks mure piim see on! Kohe kas murra lusik sisse. — Püksid saad ilusad. Värv hakkas ka kohe külge, kui koori keetsin. Eks ole, kui inimene aga oskab. Jah. — On ikka ühed head inimesed, annavad kohe suure pütitäie piima ja töö alles tegemata veel. — Vitsa! Mis nüüd songid lusikaga, kui enam süüa ei taha! — Lotiga püksid on paremad. Pane nüüd käed risti!»

Villu paneb käed risti ja ütleb ema järel «Issameie», mõtleb aga, millal püksid valmis saavad. «Kes sa oled taevas,» ütleb ema, «kes sa oled taevas,» ütleb Villu, mõtleb aga, kas pükstele ka tasku tehakse. Püksid, püksid, triibulised püksid on kõik, mis talle meelde jäi.

«Ema, mis päev täna on?»

«Teisipäev.»

«Mis siis tuleb, kui teisipäev mööda on?»

«Kolmapäev.»

«Ja jälle, mis siis tuleb, kui kolmapäev mööda on?»

«Neljapäev.»

Villu küsib kuni nädala läbi ja saab seletuse, et seitsme päeva pärast jälle teisipäev tagasi tuleb ja möödaläinud päevad siis üks nädal on.

«Mis siis tuleb, kui üks nädal mööda läheb?»

«Siis tuleb teine.»

«Ja kui teine mööda läheb?»

«Kolmas,» vastab ema, kes lapse küsimistest enam lahti ei saa. «Nädal läheb nädala järele, kuni aasta täis saab, ja aastad kaovad üksteise järele ning ükski neist ei tule tagasi.»

«Kuhu nad kaovad?»

«Issa ristike, kui rumalasti sa küsid!»

Villu kuuleb, et ta rumalasti küsinud, ja jääb rahule. Aga mitte täiesti. Tasakesi kobib ta lavale.

3

Ema, kus isa on?

Videvik on käes. Tugevamini mühab tuul, sügavamini kohab Peipsi. Lapse näole ilmub jälle seesama vanakese tõsidus, silmadesse jälle seesama otsiv vaatamine. Ah, see kohin on nii kutsuv, nii ustav, nii igatsev, et see haiget teeb... kui nüüd, kui nüüd ometi seda metsa ees ei oleks...

Nobedasti liiguvad akna all ema näpud. Sukk venib ja venib, niisama igavalt kui sügiseõhtud — kui terve elu! Silmaline silmalise peale, kuni ring ümber, päev päeva järele, kuni aasta täis; ring ringi järele, kuni kanna käänamine tuleb, mis suka koguni kõveraks teeb, aasta aasta järele, kuni ükskord su elu koguni teise rööpasse keerab; uued ringid kuni varbani, kus vardad välja võetakse, uued aastad, kuni nad kord su üle puusärgi kaane kinni löövad. Elatud ja tallatud, vaevatud ja kaevatud terve eluaeg läbi — mispäras? Ei tea, tõesti ei tea.

Alamale langeb kuduja pea, viledamini vilksuvad vardad.

Kõnekamalt liiguvad Villu silmad, tõsisemaks läheb ta nägu.

Ema mõtleb möödaläinud päevade peale.

Villu mõtleb kohtumehe poja saabaste peale, millega järve äärde küll saaks minna. Kui tal püksid ja saapad kord käes, tahab ta seda tõesti teha, olgu mets ees kui suur.

Seinakoi tikitab seina sees, kui tuul vahet peab, kilk laulab ahju all...

Kohtumehe poeg tuli isaga siia, mõtleb Villu. Isaga? Isaga, isaga? Kuidas, kui temal ka —? Imelik, et ta varem sugugi selle peale ei ole mõtelnud — isaga, — isaga? Isaga pääseks ta küll ka järve kohinat nägema?

«Ema, kas mul isa ka on?» hüüab ta isevärki erutusega.

Naisterahvas tõuseb järsku istmelt üles, sukk langeb ta käest, must silm hülgab... Väljas! Väljas on see sõna, mida ta ju ette on oodanud, aga mis siiski kui mõõk ta südamest läbi lõikas. Täna on see õnnetu tund käes — see tund, mille eest ta ema — ta ema, oh ta ema, ta ema!... Kui palju on ta sala palvet teinud, et jumal selle lapse huultelt selle küsimuse ära võtaks, mille eest ta ema ise põgenes... kahekordne valu on nüüd temale osaks saanud. Oh ema ja isa nimed, kui õndsad olete te kuulda, kui teie järele lapsed küsivad, kui hirmsad, kui süüta lapse suu neid hüüab ja nende peal — häbi — vanne — rusub!

«Ema, kus isa on?»

«Laps, laps, küsi parem, kus su ema on. Jää magama. Villu, jää magama!»

Ta istub pingile, katab silmad kätega kinni. Veel kord on rasked pisarad ta palgeid üle ujutanud, kust ju nii palju vett voolanud, et nad tuhmiks on jäänud. Ainult valu ja häda on elu temale toonud, teistele ainult rõõmu. Seal... seal oli küll ka kord aeg, kus ta õnnelik oli, oh nii üliväga õnnelik, nagu ta nüüd tunneb. Sinna lähuvad ta mõtted, selle väikese majakese juurde, kuhu nii ilusasti päike suihommikutel üle metsa latvade tõusis, karjakellad klõbisesid ja karjalaste

trallitamine mitmekordse järelkajaga kuuldus. Kui ilusasti sinas jõgi! Nagu hõbenöör kõverdas ta läbi aasade ja läikis päikesele vastu, ja otse nende toa taga tegi ta nii ilusa käänaku rammusa rohumaa kallaste vahel. Ei, kuidas jooksis seal väike tütarlaps lilledel keskel ja korjas pääsusilmi, mis just nagu emakese enese silmad vastu vaatasid. Kui siis ema järele tuli, et väike tippjalg jõkke ei kukuks, ja kodus värsket võid paksult leiva peale määris, kuidas oli siis nii hea! Seal elasid ta vanemad. Pärast küll tüdrukuna tulid raskemad ajad. Mõisapäevad olid rasked orjata, kupja kepp alati karta, aga õigus ja usinus aitasid heaga läbi saada. Siis — siis tuli see aus tubli mees, metsavaht Mägisoo Hans, ja nõudis teda vanemate käest enesele. Uus kodu lubas kõike, mis noor süda soovis. Ta oli vanemate lähedal, armsa mehe kaisus, armastatud, lugupeetud, siis — oh kui armas see kuulda oli — ema! Oo, ta ilus käharpa sõstrasilmaline tütar, kuis oli ta vanemate uhkus, rõõm, päike, lõbu! Kuidas ta targalt oma lapsesilmadega otsa vaatas! Sügavale südame sisse vaatasid nad. Või kui hõbeselge ta naer, kui ilusad ta väikesed valged hambad naeratades! Kuidas ta kord viie-aastaselt kiljatades ema juurde vainule jooksis ja hüüdis: «Ema, ema! Ma oskan sukasilmalist!» Ta jutt, kuidas see nii tark oli, kõik mis ta tegi või oli. Ja kui isa õhtul metsast või jõelt kalalt koju tuli ja ema ja tütar talle ukse ees vastu läksid, lastud metskitse või kalad vastu võtsid, missugune pidu! Korra tõi ta terve ämbritäie sudakaid. Missugused sudakad! Kuidas kõik nende abielu kiitsid, nende tüdrikuid imestasid! Juba kümne-aastaselt oskas ta lugeda ja isegi mõisa preilid, kes nende juures jõe ääres kalu käisid püüdnud, imestasid armast tarka tüdrukukest. Ja kui Siilu preilid armsaks saanud lapse mõisa võtsid, teda saksa-lastega ühes õpetasid, kohkusid peaaegu vanemad ise oma lapse õnne pärast ja nägid suurt tulevikku ette. Puhas, peenike, nagu väike valge ingliske, tuli ta, kerge kleidike seljas, suil hüpatas oma vanemate poole, nagu õrn ja valge nagu maalitud. Ema silm läks rõõmul niiskeks oma tütrekest rinnale tõmmates. Või kui siis Siilu mõisa lahked preilid ühes Mariga (nüüd Marie Mägi asemel Marie Berg nimetatud) tulid, ja lahkesti, heasüdamelised naisterahvad, nagu nad olid, temaga juttu ajasid, ega ta tütre tarkust küllalt ei jõudnud kiita, ei teadnud õnnelik ema, kuidas ta jumalat ja preilisid selle eest pidi kiitma, ja ka preilid olid mõnikord liigutatud, kui nad nii sügavat tänu ja kallist meelt talunaise silmis nägid, mida nad enne mitte ei oleks uskunud. Ainult tuimust ja kalki meelt oli nendest neile räägitud. See pidi rahvas olema, kellel loojast andi ei ole antudki ülemate ja õrnemate asjade jaoks. Metsavahi rahvas jälle õppis tundma, et mitte kõik mõisasaksad nii kurjad ei ole, nagu rahvas neid selleks pidas, vaid et kalleid südameid nende seas leida oli. Seda kindlamad olid nad oma usus, kui ühel päeval Marie ütles, et teda noorhärja ja väikse preili koolipreiliksi nimetatud ja et ta nüüd peale muu 50 rubla kuus palka saab. Oh, see oli neile kuulmata ime, õnn, mis neid peaaegu kohkuma pani. Veel enam pidid nad kuulma. Ühel õhtul, kui Marie lastega vanemate kodunt mööda jalutas, kõndis peenike sirge noorhärja kui kuusk Marie kõrval ja ajas mahedasti juttu. Võõras härja imestas küll nähtavalt, kui jämedas riides talunaine ta kaaslast, preili juurde tuli ja see ta otsaette suud andis, teretas aga aupaklikult, kui kuulis, et see ilusa, peenelt haritud Marie ema olla. Ja

imet, võõras härra tuli teine päev otse Hansu majja, tuli veel, tuli tihti, tuli iga päev, käis Hansuga jahil, jõi Mägisool teed; kõneles, et ta härra sugulane, aga sündimise poolest taanlane on ja Siilu mõisa ülema metsahärra ametit peab. Nende kodumaal, Taanimaal, ei peeta talupoega halvemaks kui iga teist seisust. Mõisnik ja talupoeg on paremad sõbrad, kui viimane suuremat haridust on saanud. Kõneles seda, kõneles palju muud, kõneles väga ilusasti, väga lahkesti. Küll ehmatasid mees ja naine, kui ühel õhtul Marie emale kaela langes ja nuttes ja naerdes tunnistas, et ta õnnelik mõrsja olla; aga õnn on pimestav; oli ta seni nende lapsele lahket nagu näidanud, miks ei võivat see ka nüüd tõeks minna? Seal tuli välk, mahapurustav sõnum: Marie olla mõisast minema pekstud, härra ja metsahärra vahel olnud kange sõnavahetus, mille peale viimane ülepeakaela mõisast ära läinud — kuhu? Jumal teab kuhu. Mõju oli hirmus. Marie jäi kadunuks; isa, ehk küll «rumal talupoeg», suri südamevalu kätte, noorealisest naisest tegid mõned nädalad vana naise. Vanemate uhkus ja südamerõõm oli — langenud, kadunud õnnetu tütarlaps tervele mõisaperele ja vallarahvale irvitada, kes saksaks tahtnud saada ja saksa-meest kosida. Ja õnnetu ema — ta oleks oma last varjanud, teda vastu võtnud, aga keegi ei olnud teda näinud, keegi temast kuulnud. Kingitused ja palga, kõik oli ta enesest ära heitnud ja nende ette visanud, kes teda ta vanemate majast kui õnnelikku last välja olid toonud, aga kellel nüüd südant ta vastu ei olnud. Ta isa hingab kalmukünkas; õpetaja on teda õnnistanud, sugulased juures nutnud, köster pika palve lugenud, omaksed mulda hauda järele visanud — midagi ei ole puudunud, midagi kombe vastu olnud, ka matuseid peetud, söödud, viina joodud ja — unustatud. Kas ta seda teab? Teab tütar, et ta isa kirikaial, et ta tema pärast seal on? Seal — naisterahvas sauna akna all mäletab seda, nagu oleks see alles täna olnud — kuuleb ta isa haua juures, kus üksi ülejäänud ema tihti käib, ühel õhtul videvikul rasket ohkamist ja sõnu. Ta näeb seal üht kogu põlvili, paks loor näo ees. See on tema õnnetu taganutetud tütar, Siia on teda hingepiin ja ahastus ajanud. Ta jääb ta selja taga seisma, kuulab, ja mis ta siin kuuleb, on nii lõhestav, osalt mõistmata, aga sõnad ja hääled on nii lõikavat valu täis, mis kummardaja suust tulevad, kes ristis kätel isa risti peal nutab. «Isa, anna andeks, ma ei või enam elada. Ma ei või sellele elu anda, kelle kuju igavesti mind piinama saaks, kelle palgelt ma enese süüd ja häbi peaksin lugema. Mispärast peab ka tema, see süüta taim, minu häbi all kannatama, minu pärast inimeste ees punastama? Mis võin ma talle ütelda, kui ta küsib: «Ema, kus on mu isa?» Oh teie uhke sugu, mehed, kes teie nõrku eksiteele veate ja siis ise veel — irvitate! Oh teie variserid, kes eksinud naisterahva peale põlates vaatate, keda teie ise olete eksitanud! Oh teie kivisüdamed, kes kohut mõistate süüdlase peale, keda teie ise olete süüle avatlenud! Oh teie silmateenrid, kes au sees hiilgate, kuna need, kelle õnnetuse sünnitajad te olete, põrmu sees roomavad. Teie lähete ja kiitete veel pealegi võitudest, mis teie teinud; olete uhked selle üle, aga teie jälgedel ringutavad käed, veerevad pisarad, lõhkevad südamed! Teie ei mõtle vanemate peale, kes oma lapsi vaevaga kasvatanud; ei mõtle emade uneta ööde peale hälli juures, isade higise otsaesise peale peatoiduse ja koolitamise eest muretsedes; ei mõtle õnnetute ja

eksinud tütarlaste eneste peale, kes ainult teile armastuseks eksisid ja nüüd oma valu ja teie kuju vaikides südames kannavad; teie ei mõtle oma tervise, oma nooruse jõu pillamise peale, elukommete rikkumise peale — teie ei mõtle millegi peale! Õlgede peal ja räbalates lasete oma ihusugu känguda, aga ise istute pehmete patjade peal saalides. Eksitajad! Teadke, et teie oma südamesse põrguhaudasid ehitate, täis jääd, tuimust, kaledust ja kavalust, mida teie elutarkuseks nimetate, mis teie vanad päevad pimedada öö sarnaseks teeb, neid tühjusega ja tülpinud meelega täidab, ja teie endid kui haudadest väljakaranud luukered ümber veate, ning teie lapsed on teie eneste alatuse kõdunenud kujud! Rääkige siis veel võitudest, kui palju tütarlapsi teie eksitanud, kui palavalt neist keegi teie ümber hakanud, kui raske või kerge kunstiga teie neid langemisele saanud! Rääkige veel!» — See on tema tütar, kes nõnda kõneleb, talunaise tütar, selle rahva võsu, kes midagi ei pidanud tundma, kellele ülemate annete jaoks looja meelevõimugi pole andnud! Ah, kuidas läheb igaüks neist sõnadest tema südamesse, kui tõed nad on, aga siiski on ta tütar üksi häbikandja ja rahva naerualune, kuna kaassüüdlased igal maal ja a'al mõnikord kiitust pealegi saavad. Imeline suguvaheline vahetegemine, kus mehele kõik on lubatud, naine üksi kannatajaks jäetud! «Tütar! tule mu rinnale, veel elab su ema, kes su valu mõistab!» hüüab ta, ja ema ja laps nutavad surnuaial üksteise kaelas. Kahe elu on hoitud selle läbi, et veel üks inimene oli, kes teistmoodi otsustas kui teised inimesed — see igavesti mõistmatu, lõpmatu armusügav emasüda! Aga ühele elu andes lõppes teine elu, kes nii palju oli kannatanud, ja üksi abita taim, kes nüüd oma isa järele pärib, jäi vanaema käte vahele. Ei ema ega isa pole sul, vaene laps! Käsi vaadates, millest ta enne midagi ei teadnud, siin ja seal heade inimeste juures ulualust ja kõhutäit saades, rändas ta lapsega ühest kohast-paigast teise, kuni viimaks oma sündimispäigast kaugel eemal Kukulinnas, võõra rahva seas, selle hütikese omaks sai. Kui palju vaeva on see talle maksnud, enne kui ta Villu nii vanaks sai kasvatada. Ja seal ta magab nüüd laval õlgede peal, ei teagi, et tal ema ei ole, vaid nõuab üksi isa järele. — Maga, laps, maga! Elu ja valu ootavad sind, maga, maga, kuni isa saad!

«Ema, kus isa on?» ütlevad ta kahvatanud huuled. Kilik laulab ahju all, seinas sees tiksus seinakoi... «Kui aga, kui aga seda metsa ees ei oleks!...»

*Särk ihu ligi, surm ligemal.
Rahvasõna.*

Nädalad, kuud on mööda läinud. Tali paugub õues, puud valge koormaga koormatud. Peipsi ei kohise enam. Ka tema rahutule rinnale on külm kaane peale tõmmanud. Kukulinn on nüüd palju ilusam. Soomülkad ja liivandikud on ühesugune tasane valge vaip, mets kaugemal on nagu valge müür, toredad uhked kuused Kõrgepalu pool seisavad kui liikumatud vahimehed, lumekroonisid kõrgele tõstes. Kuusemägi kaugemal on nagu valge torn. Kuuvalgega paistab ta nagu hiiglase kübar, nagu tahaks alla külasse tulla... Metsameeste reejalaste all krigiseb lumi lustilikult, kui nad hommiku koidu ajal siit mööda puumetsa sõidavad. Kui aga post talveteed või mõisasaksad siit sõidavad, heliseb hele kellade hääll till, tall, trill, trall! et metsad suurele kaugele vastu kajavad. Siis on noor kui vana saunade uste ees väljas, isegi vana puujalg, väljateeninud soldat, kellel raha lindiga rinnas on, tuleb poolteist, poolteist! astudes välja, topib piipu ja hoiab seda külge ettepoole, kuspool raha ripub.

Vanemad Kukulinna lapsed käivad koolis, nooremad ajavad kodus A-B-D-d. Vaimurikas ei ole Kukulinna noor meestesugu mitte. Seda kaebab koolmeister. Neil on nii palju teiste laste käest küsida, et aega raamatut lugeda ei saa. Kord pekki, kord silku, kord mõlemaid. Suu on suu. Kuidas sa vaatad, kui teine sööb? Tütarlapsed — iseasi koguni! Nemad löövad talulapsed üle. Ütle aga algussõna, siis tuleb terve lugu nagu orilaga. Ja terased on nad kui nõelad. Koolmeister ütleb, see tulla sellest, et nende emad elavad, kes neid juhatavad. Poisslaps ema õpetusest ei hooli, kui isa «kari» peal ei ole. Sa aeg, kas poistel selleks aega on! Nad on isekeskis korralik «linnavägi», ja talupoiste kulnud ja kuklad teavad nende lumekuulidest kõnelda. Mõnikord lendab ka rusikas kuuliga tükkis, aga siis — on toas kuri lugu. Harilikult võetakse ikka «nahk maha», «must madukene välja». Muudkui, mis sest. Kergem õhtul koju minna. Tee peal on sagedasti kuulda hüüdmisi: «Meie mehed, meie mehed! Jass, ära jäta! Mikk, ole mees!» — Mõni mõtleb, suur taplus. Tühi kõik. Silma ega kõrva pole veel keegi kaotanud. Kukulinna «polk» läheb ainult tulesse, muud midagi. Seda teeb ta talvel niisama suure käraga, nagu ta suil õunaaedadesse vagusi oskab minna, kaalikasse, naerisse. Muhud ja vommid, mis saadud, küll need pika talvega jälle paranevad, seda rutem, kui koolis peenikest peale pannakse. Beltsebuli aetakse Beltsebuliga välja.

Oi, mis mõnus on talvel liiviku turjalt alla sohu liugu lasta! Küll pükste peal, küll saanikutega, mida iganes, enesele ise teeb. Saanikusse, jalad ette ja — uhtii! kuni alla Konnasilmani. Kupu-Kaie poegadel on koguni rautatud taldadega kelk ja see jookseb ei tea kuhu. Pühapäeva õhtuti tulevad ka talulapsed siia kelkudega kokku, aga liulaskmise loa eest peavad nad koolis nii mitu tükki pekki ja nii mitu silku andma. Päril ilma ei saa keegi. Ka peavad nad liumäele aitama vett soo läppest üles kanda, sest igakord ei saa ilma vee valamata liugu lasta. Selle orjuse

peavad paraku enamasti tüdrukud ära tegema, muidu ei võeta neid kelgu peale. Jälle teised ajavad all Konnasilma libeda jää peal uiskudega, mida nad ise plekitükist ja puupakust teinud. Paraku peavad aga uisud ja kelgud nii mõndagi kurja kannatama. Kui suka-, kingatallad läbi leitakse ja uisud, kelgud kätte saadakse, siis rändavad nad lihtsalt tulesse, sest emad ei mõista siin paraku sugugi nalja. Ja kui koolis käsk või peatükk välja ei tule, on jälle vaene kelk ja uisk süüdlased. Mõnikord on liulaskjad mõne seltsilise vastu ülekohtused olnud ja need on koolmeistrile ära kaevanud, et Kukulinna poisid «muudku aga liugu lasevad». Sellestki hädaohust löövad kelgud ja uisud ikka läbi ja on ikka jälle käepärast, kui neid ka kümme korda ära võetakse.

Villu vaatab aknast, aga ta on veel väikene selleks, et ise enesele kelku muretseda. Ka kingad on tal katki mis hirmus: ühe all on vilne, teise all nahkne paik. Vilne jalg ei tule jää peal nahksele järele, kas tee mis tahad. Üks on nagu kana, teine pardipoeg, üks tahab kuivale maale, teine vette. Kui korraks teised teda kelgule võtavad, on hea küll. Selle eest peab ta aga kelgu üles vedama.

Aga Villu ei saagi palju välja minna. Ema on haige. Voodis, juba mitu nädalat, see on laval. Villu peab aitama, seda-teist andma. Küll mitte ikka, sest ema käib vahel ka üleval, aga tal ei ole luba välja minna. «Suren nägemata ära, vaata siis!»

Mis ära surema on, seda ei tea Villu. Kes ära sureb, see ei tule enam tagasi, ütleb ema. Päevad ega nädalad ei tule ka ema ütluse järgi tagasi, siiski on neid küllalt. Kaovad, kaovad, aga ei kao ise kuhugi.

Kuuse perenaine käib nädalas mitu korda siin. Toob iga kord kas sooja pätsi, tüki pekki, tangu, rasva, jah, ükskord koguni tõi ta kääki! Ema keelab küll ja keelab: ära too, mis te ennast niipalju kulutate; aga Villu ei saa igakord mitte aru, miks ema nõnda keelab. Kui ta teda midagi keelab, siis ütleb ta seda koguni teise häälega, ja see tähendab siis just: ära too ehk tee. Nüüd aga keelab ta ka, aga see kõlab nagu: too, too ikka, too!

Ühel päeval on ema juba ligi õhtuni ühtejärke laval olnud. Videvikul tulevad Kuuse peremees ja perenaine kahekesi siia. See on ime-asi, seda nad ei ole millalgi teinud. Tulevad laua juurde, vaatavad haige peale, teineteise otsa, Villu poole. Näe, mis nad nüüd vaatavad, mõtleb Villu. — Perenaine toob potitäie sooja kapsasuppi lihaga, valab kaussi ja annab haige ette. See ajab istuli, ta on täna õige rõõmsa näoga.

«Oh jumal, perenaine, mis te ometigi kannate kõik ära siia!» ütleb ta, aga seekord tõesti ju tõeldes. «Millal jõuan seda kõik ära tasuda?»

«Söö nüüd ikka, söö, mis sul siis tasuda ära ei ole. Kampsol on ju kududa.»

Ja jälle vaatavad peremees ja perenaine teineteise otsa.

«Mul on eneselgi häbi, et ta veel valmis ei ole; kui jumal tervist annab — aehh! — siis koon ta tuleva nädal ära. Ma tunnen, — aehh! — juba veidi parem.»

Peremees ja perenaine pilgutavad silmi. Vaatavad siis mõlemad nagu käsu peale Villu otsa.

Haige katsub suppi, mõtleb nagu süüa, langeb aga aseme peale tagasi:

«Ei tea ma, miks süüa ei taha, kas hakkab õige vanadus tulema. Kas teil — ai jeh! — linad juba haritud? Hea supp küll, aga ei taha. Mis Miku teeb — ai jeh! Kui suure lihatüki sisse pannud! Kas loeb juba või veerib veel? Näe ritsikaraibe, kuhu kargab. Ooh! Säh, Villu, söö sina — see väike lihatükk saab sulle. Suure panen ära, Kutsika Krõõt lubas pühapäev siia tulla, ka suutäis ette panna. Tulev aasta — ai jeh! — katsun kuidagi põrsa osta ja aeda panna, vaene Villu — ooh, ooh! — lõpeb näost ära kui vari ju. Aii jeh!»

Perenaine annab peremehele märku. Nüüd on paras aeg.

Peremees kõhatab, nuuskab nina, vaatab ümber, kõhkleb.

«Kuule, üleaedne,» — külarahvas ütleb Madlit ikka üleaedne, see on nõnda ilusam — «kuule, üleaedne, sina anna Villu ära meile.»

«Meile kasulapseks,» ütleb perenaine, kes näeb, et peremees väga aegamööda edasi jõuab.

«Aii jah! Jumal õnnistagu teid — oh, torkas! — head inimesed, aga kuidas võin ma ilma lapseta ihuüksi jääda. Saun on kahelegi ju nii kole.»

«Aga sa sur —»

«St!» ütles perenaine peremehele vahele ja lõi talle küünarnukiga külge. Õnneks oli peremehe ütlemine nõnda alles alt üles tulemas ja vägisi, et haige seda tähele ei pannud.

«Sina tuled ise ka meile,» ütles perenaine. «Ega me praegu ka veel Villut ei tahagi. Sellega on aega.»

«Teil on ju enesel lapsed, ai jah!»

«Suutäis enam või vähem,» ütleb peremees.

«Annab jumal omale, annab ka võõrale,» õiendab perenaine.

«Ei tea, mis imet see täna on — ooh! — pistab nagu noaga külje sisse. Mõtlesin ikka täna ju üles ajada — ei saa!»

Ja ta katsub tõusta, langeb aga valusa oigamisega tagasi. Imelik, et ta seda ei märka, mis teda ootab, et ta ei märka, miks laps suuril, hirmunud silmil ta otsa vahib ja suutäit suppi ei ole võtnud, ei märka, et Kuuse omad isekeskis pilkused vahetavad ja ootel on. Juba ammu oli terane perenaine ära näinud, et Madli näost ära lõppes ja ta kõha ikka koledamaks läks, just nagu nende kadunud Jassil. Aga juba nädal päevi tagasi märkas ta, et Madli ühe jalaga ju hua kaldal seisis, sellepärast olid nad ka täna tulnud, et haige viimseid tundisid kergitada, nimelt lapse pärast. Nad oleksid ammu Villu ju enesele oma surnud Jassi asemele pojaks võtnud, teadsid aga, et Madli selles järeleandmata on. Villu äravõtmise korral vägisi oleks Madli surm olnud.

Haige oigas kangesti, jäi aga viimaks magama. Paks külm higikord tõusis teradena ta otsaette, hingamine oli korratu.

Peremees, kes teopoissi pidi vastu võtma minema, läks koju, perenaine aga jäi haige juurde valvama. Ta silm langes lapse peale.

«Villu, kas oled hea laps?»

Villu jäi vaatama.

«Villu, tule mu sülle!»

Villu vaatas veidi võõrastades, nagu küsiks, mis see tähendab, tegi aga, mis sooviti.

«Pane käed kokku ja ütle: Anna meile andeks meie võlad, kui meie andeks anname oma võlglastele. — Soo, hea laps! Kui sa suureks saad, siis pea meeles: see oli mu kasuema esimene õpetus. Ole mulle pojaks, Villu, ole hea laps, nagu kõik vagad lapsed head on.»

Mõlemad jäid selle järel vait. Üksi ritsika kriiskamist ja haige hingetõmbamist, kuuldus.

Perenaine jäi mõttesse. Mõtles, missuguse kuue ta Villule annab, et kohe uue tegemist ei oleks. Vanad on muidugi oma lastele kõik ju väikseks jäänud. See poolvillane toimne, mis nüüd aidas malgal seisab, mille teise käise hiired ära sõid, on paras talle. Kas ta küll ju tuleva aasta karja läheb? Seakarja vähemalt võib teda ikka küll ju saata. On ikka küll raske võõrast last toita võtta. Kas ta vahest liig rutuline ei olnud, kui ta peremehele nõu andis Villut kasupojaks võtta? Võõrast last? Omal juba kaks tükki. Poisslapsed, kas nendega kasinalt tegemist on? Nagu soldatid! Noad kaovad lauvalt vibupüsside tegemisega, ei ole aknaklaasidel ega riietel pidu. Enne kui näed, juba auk sees, juba ära lõigatud. Suka-, kingapaeladki lõikavad ära. Seal kisendab üks ju kaelapidi aia vahel, seal kukub teine tiiki. Ja nüüd veel kolmas... Aga ta on vaenelaps — heade, õnnetute inimeste laps. Oh ei — kuis ma nii vali võisin olla, — Jeessuke, anna andeks! Vaene laps, ma tahan katsuda su ema olla. Näe, kui kahvatud ta palekesed! Küll jumal annab meile ja temale. Ja see on ka nii ilus tegu, vaest last varju alla võtta. Kõik külarahvas austavad — noh, eks ta ikka ole ka au väärt! Ja muidugi.

Kui perenaine silmad jälle üles lõi, nägi ta, et haige silmad pärani lahti olid ja iseäralise läikega tema peal viibisid.

«Perenaine — ai jeh! — sa oled — ainuke inimene, kes mind peale lapse armastab — kes — teab, et see laps — aeh! — Issand õnnistagu sind! —»

Perenaine tõusis ruttu istmelt ja astus haige asemele ligemale. Selle nägu oli sisse langenud ja läikis nii veidralt ja võõralt, silmad olid isevärki nahksed, nõrkenud lõõtsutamise ei lasknud teda rääkida ega istuli olla. Perenaine toetas teda. «Ooh, ooh! — Ma tunnen — et mu tund — on tulnud — Sina tead — et Villu — mitte — mu laps — vaid — tütre laps — on — ära ütle — talle seda enne kui ta — suureks saanud — siis — anna — meile andeks meie — võlad — ku — kui — oma — võlglastele — —»

Ta oli surnud.

*

Kuidas vald oma kuluga surnuid matab? Mis matab? Kohtumees annab käsu, mõis lauad, kolmas, keegi külamees, kes selle eest küüdikorra saab, toob nad ära, neljas teeb kirstu ja saab teopäeva, viies annab hobuse ja saani, millega puusärk surnuaeda viiakse. Enne kui ta kirstu pannakse, pesevad külanaised keha leige veega ja vihaga üle, tõmbavad puhta särgi selga, sukad jalga — kui on, kirju vöö

vööle ja uus sitsirätt pähe. Kirstu-panekuks kutsutakse koolmeister, kui surija rikkam oli, oli ta vaene, võib seda aga üks peremees külas teha, kes «kirja tunneb» ja kes sellepärast sel korral kõikide silmas aus mees on. Koolmeistri järgmine kohe. Vallasurnu juures ei või, iseenesest mõista, koolmeistrist kõnetki olla, hea kui juba üks peremees tuleb. Kirstu pannakse surnule viht pea alla, nõel ja niit ka ligi, et tal seal ilmas võimalik oleks riideid kohendada, kui ta — ärkab. Madlile tegi seda Kuuse perenaine. Ta oli seal, kui puusärk välja viidi, ja hoidis Villut süles. Peale tema ei olnud siin muud kui Kukulinna naised lastega, mitte kõik, mõned vaatasid oma sauna uste ees, teised suure mängukivi otsas. Kui surnu sauna eest minema läks, lauldi: «Nüüd surnukeha matame», aga ainult nii kaugemale kui liiviku rinnalt alla. Sealt saadik jäi laulmine maha, saatjad tulid tagasi.

Kuidas vallasurnuid maetakse?

Niisama nagu teisigi. Kellamees lööb kella, õpetaja loeb just needsamad sõnad, enamasti on see aga köster, kes vallasurnud hauda paneb — hauakaevajad ootavad niisamuti juures, labidad käes... «Issa, poja ja püha vaimu nimel, aamen!» Kuulajateks on kalmud, ristid, puud, köster ise ja hauakaevajad ning surnu tooja hobusemees.

Mis vallasurnust räägitakse?

Kes räägib? Kuule nüüd. Mis temast rääkida on? Kellele teda tarvis oli? Kellele teda vaja jäi? Siiski — kui lapsed õhtul magama ei jää, kui nad sööma ei tule, kui nad sõnakuulmatud on, öeldakse: «Oota sa, oota! Kui sa vait ei jää, tuleb Kukulinna vanaema ja viib su ära kirikaeda!»

Seda vallasurnust räägitakse.

5

*Kui pajupill ja pasun seal
on hüüdma poisi
suus.*

K. A. Hermann.

Pulmad, pulmad! See on pulmamäng, mis looduses kõlab, need on mõrsjaehted, mida loodus nüüd kannab! Kuidas sinendavad metsad ümberkaudu, nagu sulaks nad sinise taevalaotusega kokku! Kuidas kajavad kaasikud karjalaste laulust, kuidas läigivad luhad lilledest, kuidas sinendab Peipsi nagu mõõtmatu peegel! Kuidas siristavad linnud, kuidas kepsutavad tallekesed, kuidas vulisevad selged, karged allikasooned! Kui karastav on ta karjasele, kes teda tohust torbikuga suu juurde paneb, koer kõrval, kaelkott kaelas; eemal loomakari — lehmad, lambad, mullikad: ühed söömas, teised pikali maas, kolmandad tulevad oja äärde ja rüü-pavad himukalt... Looduse rind tilgub rikastest annetest inimestele, jagab täiel käel oma andeid, ei küsi, kes neid vastu võtab. Inimene üksi tuleb ja teeb vahet oma ja oma vahel. Siin häilib rukkiväli nagu ilmatune vaip tuule käes, nagu puri, seal sinetab tõuvili lopsakas kasvamisshoos; igal pool kasvamine, lubamine, lootus; igal pool, kuhu inimese käsi piirisid pole pannud ega oma võimu sirutanud, lust, lõbu, sirin ja laul — kuldne, kuldne vaba põli...

«Päits, kus sa lähed, näh!»

Karjane allikal ruttab päitspea-härjale vastu, kellel mõte on heinamaale minna. «Krant, võta!» Loom jookseb karja juurde tagasi, nähes, et tal siin voli ei ole. Karjane istub kase alla, võtab kotist kannika leiba ja silgukarbi ja hakkab sööma. Koer istub ta jalgele ja vahib... loodab...

Karjane on umbes 15-aastane tubli poiss, aga veidra, isevärki näoga. Alguses näitab see nägu vana, inetu, hale; aga pikemalt vaadates kaob see inetus ära, ja midagi arusaamatut on neis elavais silmis, otsaes, mis selle näo koguni isevärki armsaks teeb. Tuleb tundmus, nagu oleks ta nägu rutem kasvanud ja mehevalmim kui muu keha.

See on Villu, Kuuse talu karjapoiss. Kasuvanemad on poisi eest hoolt kandnud, nagu näha. Tugevad kondid avaldavad tervist, tuse keha jõudu. Ema surm ei ole teda vististi palju kurvastada jõudnud. Siis, kui ta ju aru sai, mis surm on, ei olnud ka kurbus ema mälestuse järele nii suur enam. Ta on rahulik poiss...

Ja Peipsi? Oh, seda on ta nüüd ju küllalt näinud, mitu korda. Imelik — kui ta sinna tagametsa läheb, kus Peipsi on, — ei ole seal midagi igatsusväärilist! Kui ta aga kaugel üht purje näeb, mõtleb ta igatsevalt: Kui sinna teisele poole Peipsit saaks — mis seal on? Peipsis eneses pole muud kui vesi...

Ei olnud — tõesti? Järves eneses küll mitte, aga see pilt, mis ta Kõrgepalu Kuusemäelt nägi, sel korral kui hunt ta õlga hammustas?... See ei olnudki ka vist järv, mis teda seekord liigutas, vaid midagi muud... Seesama, mis korrati ta meele nii imelikuks teeb, kui ta metsa all istub, üksi... Või kui ta ümber mets nii vaikne,

nii mõttes on, nagu tahaks ta temale midagi ütelda... Või sügisel, kui vaikse ilmaga lehed pikkamisi maha tulevad... tasa... keereldes... Mis see ometi on, mis siis ta meele nii imelikuks teeb? Või kui kured kõrgelt suures pikas reas üle pea lendavad ja soojale maale lähevad ja nagu jumalagajätmiseks üksikuid hüüdeid alla saadavad...

Soojale maale? Ah jaa, see ta imelik tundmus tuleb küll sellest, et ta kord mõisa vaimutüdrukutelt üht laulu kuulis, mis kurgede minekust kõneleb. Vaimud kolkisid linu ja laulsid:

*«Teele, teele, kurekesed,
üle metsa, maa!
Üle suurte linnade,
üle mere ka —
ikka, ikka lõuna poole,
kus Egiptimaa.»*

Kust tüdrukud need sõnad saanud, kes seda teab. Aga kui ta üksinda mättal istub, kui kõle sügistuul ta peale puhub, kui pilved kõrgel, üks tomp teise järele lendavad, siis on temal rinnas nii imelik arusaamatu igatsus, ikka nagu heliseb ta kõrvus:

«Ikka, ikka lõuna poole!»,

siis nagu tahaks ta ka sinnapoole, nagu tahaks ta ka enesele tiibu, et siit ära lennata, kaugele, kaugele... Mis võib aga maailmas kõik ära olla? Need imelikud maad, millest piibel räägib, need inimesed, kuningad ja nende väed, sõjad ja kanged mehed? Ükskord pühapäeva õhtul, kui külamehed Kuuse peresse tulid, kõneles Tõhu Andres, kuidas Prantsus Moskus käinud. Kui Riia all sõditud, siis müdisenud maa ja põrisenud aknaruudud. Hm — hirmus! — kividega purustatud teineteist, kui piigid katki läinud! Oleks tema seal olnud, küll ta siis Prantsusele oleks näidanud! Kas Prantsuse inimesed ka niisamasugused on kui meie? Kas nad siis tõesti inimeseliha söövad? Kuspool küljes peaks küll nende maa olema — kas sealpool Peipsit, sealpool Kukulinna või Kõrgepalu? Või seal, kus ilma ots on? Kus päev mäe sisse looja läheb? Püssi-Madis, kes kakskümmend viis aastat kroonu peal olnud, ütleb, et ilma ots seal on. Ükskord, kui nad laevaga mere peal sõitnud, saanud nad ilma otsa juurde ja pidanud üle ääre alla kukkuma, saanud aga veel aegsasti laeva tagasi keerata. Missugune on meri? Vist palju suurem kui Peipsi. Missugune on laev? Kus on need suured uhked linnad, millest nii palju lugusid kõneldakse? Ah, kui neid võimalik oleks näha!

*«Üle suurte linnade,
üle mere ka.»*

Imelik, kuidas need sõnad nüüd ikka ta meelest ei lähe? Nagu kisub, tõstab, teeb nagu haiget, on aga siiski jälle nii hea... Pilved, pilved! Lendavad edasi, aga on nüüd palju tuttavamad, armsamad. Näe, see tükk seal on just ratsamehe nägu... Kuidas ta kihutab ees nagu kindral, teised kõik tagajärele nagu sõjavägi... Näe, nüüd löövad kokku, nüüd on nagu suur kohav puu... Nüüd kaovad nad Kõrgepalu Kuusemäe taga ära...

«Ikka, ikka lõuna poole, kus Egiptimaa.»

Ai! Süda valutab! Ja Villu jääb mättale istuma, mõtleb ja mõtleb... Korraga kargab ta maast üles ja:

«Halih, halih, haliluu, haliluu!» kõlab hele karjalapse trall ta huultelt, nii hele, nii rõõmus, et see metsast kümnekordselt vastu kajab: Haliluu!...

«Selle süda on õige rõõmu täis,» ütleb perenaine kodus aida ukse peal võid lüües, ja peremees, kes teise ukse peal pastlaid teeb, sõnab:

«Las saab teopoisiks, küll siis rõõm kaob; küll need seal rõõmu välja võtavad!»

«On üks imelik poiss kõige oma elamise ja olemisega,» sõnab perenaine jälle, «ei ole sugugi nõnda kui teised lapsed. Alati nii tõsine nagu vana Muri Madis, kui siis aga kord rõõmsaks saab, siis on nagu marutuul. Niisugust looma ei ole veel mina näinud — kõti näh, või koore kallale! — temast võiks tubligi mees saada.»

«Miks ei või.»

Perenaisel aga kipitab nimelt midagi südame peal ja praegu on paras aeg.

«Peeter, ma mõtlen, kui sa — kord silmad kinni paned, oled ju vana.»

«Särk on ihu ligi, surm veel ligemal. Või kes kellegi päevi on lugenud,» vastab peremees ja koputab pastla õmblust.

«Ja Miku on mõisas — näe ikka kassiroju! — toapoiss.»

«Andku jumal talle tervit!»

«Ja talu, meie talu?»

«On mõisa oma.»

«Sa nüüd ikka ei saa aru, või ei taha aru saada. Ma mõtlen, et kui sina ära sured ja Miku on mõisas toapoiss, siis ei ole Kuuse talul peremeest.»

«Seda teab igaüks ilma mõtlematagi,» ütleb peremees, kes täna aru ei saa, mis perenaine tahab.

«Siis oleks paras, kui sa talu Villule annaksid ja teda mõisas peremehe-kirja laseksid panna. Sellega on ju aega, Villu ei ole veel mees, aga ega see viga ei tee, kui me aegsasti selle peale mõtleme. Villu on tubli poiss, temast võiksid sa tubli mehe teha; mis sest, et ta vaenelaps on.»

«See on ju minu ammuaegne mõte,» vastab peremees, «mina arvasin aga, et sina vahest seda ei taha, et oma laps kõrvale jääb.»

«Saks tuleb nüüd enam talupojaks, kuule nüüd! Mis Mikul mõisas viga on. Nööbid ees ja taga, kärin taga, kui astub. Parem mõisas kupjakeppi kanda, kui et härra vahel kõrva näpistab. Noorhärri ei ole sugugi ka kuri inimene.»

«Soo-oh!»

Mõlemad vaikivad. Peremees riputab pastlad, mis homseks vaimutüdrukule peavad saama, paelupidi naela otsa ja tahab minna, kui korraga näeb, et väravast

keegi tuleb.

«Näe, ikka näe, Kai, mõisa vahimees tuleb, ei tea, mis see peaks käima?»

Perenaine paneb ehmatades võikausi käest; peaaegu pidi see katki minema. Võõras ei tohi koort näha, siis ei lähe ta kokku, teiseks ehmatab teda vahimehe sõna.

Tulija paneb praegu värava haaki kinni ja seisab seljaga nende poole. On üks kärke kõbus mehikene, paks villane kampsun seljas, paigatud püksid ja viisud jalarättidega jalas. Pea on sügavasti kübara sees ja näib peaaegu paljas, üksi kukla peal on veidi valgeid udemeid näha. Sellepärast küll kübar nii alla on langenud, sest enne on ta muidugi paras olnud. Nüüd keerab ta ümber ja tuleb kärmete, lühikeste sammudega toa poole. Alles poole tee peal märkab, et pererahvas aida ees on, ja pöörab sinna. Hehe, hehe, mis palav! Ta vaatab suure kübarasirmi alt üles, kusjuures ta aga pea selga peab ajama. Tubaka- ja tulenõud on ühe, pussnuga tupega teise poole peal. «Hehe, hehe, on aga täna kuum küll! Kohe pea sai ligedaks,» kõneleb ta, nagu näha, küll iseenesele, aga nõnda kõvasti, et seda ka teised võivad kuulda. Nüüd on ta aida trepi ees. Ta võtab kübara peast ja pühib käisega silmi.

«Tere, tere, Kuuse peremees.»

«Tere, tere, Salu-onu. Noh, mis kuulub, kuidas käsi käib?» sõnab peremees, kuna võõras trepi ääre peale maha istub.

«Ikka käisest läbi!»

«Kas poeg ju naist hakkab võtma?» küsib perenaine, sõrm suu ääres.

«Hehe, hehe, ei võta teine ikka veel naist ei kedagi,» vastab Salu-onu piipu suhu seades. «Vai ep ole veel aega naist võtta ja olla. Vai tüdrukud eest ära jooksevad?»

«Kuidas siis! Vai ikka aega ei ole, et...»

«Kas naine-lapsed terved?» küsib perenaine.

«Terved seekord, jumalale tänu. — No kuidas siis teie oma pool elate?»

«Ole terve küsimast! Ikka tasapisikesi.» Salu-onu paneb piibu kõrvale ja vaatab ümber.

«Ole hüva inimene ja anna mulle kapaga kalja — puuh! on aga see üks palavus!»

Perenaine astub aita ja tuleb valge, puhta kibuga võõra juurde.

«Petipiima tõin, kali on praegu ju vana.»

«Aitüma! aitüma! küll oli suur janu — ääh!» Salu-onu annab kibut tagasi, võtab taelatüki küljest raasukese, seab tulekivi peale ja hakkab piibu peale tuld lööma.

«Sul ikka asja ka oli?» küsib peremees, kes selili aia najale toetab ja rohkem mõtleb kui muidu. «Vai sinusugune mees ilmaaegu käib.»

«Oli ikka ka natukese. Hehe — hehe!»

«Oli vist tähtis asi?» küsib peremees ja nüüd kipub ka ju temale kõha peale.

«Ei tea mis siis tähtjas õige. Hehe! Kas teie odrad tänavu hästi üles tulid ka? Hehe!»

Peremees aga mõtleb muu kui otrade peale.

«Ega ometi mõni halb asi ole?»

«Opman käskis sind homme oma karjapoisiga mõisa tulla,» vastab Salu-onu viimaks.

«Issa ristike, karjapoisiga!» hüüab perenaine. «Jumalukene, meie ei ole ju kedagi teinud, peremees. Jeesuke, mis nad ometi peaks tahtma. Salu-onu?»

«Mine võta kinni! Kuulsin, opman ütles kirjutajale: «Küll me ta jäneseliha himu ära ajame.» Kes teab, mis neil jälle seal on või mis metsavahid kaebasid.»

Rahulise pererahva peale on korraga hirm ja argus langenud. Vahimees tunneb, et tal enam siin hea ei ole olla, ja jätab jumalaga.

«Ära muretse, Peeter, ära muretse! Sina oled üks neist vähestest peremeestest, kes ilma kupja ja kasaka hoopideta on jäänud, ega nad ka nüüdki su hõlma hakka. Karjapoiisi — tema asi näib see õieti olevat — kriimustavad nad küll vist ära. Ära sina muretse, perenaine, kedagi.»

Veel rutemate tippammudega kui tulnud, läheb Salu-onu minema. Onu on hea käbe mehikene, kellel mõisa ligi väike maanurgake harida on, mille eest ta mitte teoorjust ei orja. Elav ja terane, on opman tema mõisa vahimeheks pannud, kellel selle eest mitmesugused kohused on täita: mõisa käsud laiali kanda, mõisa väljasid vaadata, et talupoegade loomad ega hobused vilja ei tule; mõisale luudi teha, rehepapile abiks olla, perekööki puid ja proua alamale köögitüdrukule süsi muretseda; veskijärvest kokale värskaid kalu püüda ja selle järele vaadata, et koerapoiss hurti iga päev korra välja kõndima viib. Üksi Salu-onu võib nii suurte ametitega korda saada, muudkui Salu-onu on jälle täiesti Salu-onu. Ehk küll mees iga päev higi otsast pühib, on onul tundmus, nagu võiks saksad kord aru saada; kui kerge põli temal on, ja seda ta käest ära võtta. Onu arvab, et ta opmanit õige tüssab, kes talle sellesamakese eest maa ilma teopäevadeta andis. Küll on põli! Ah, aga need jalad on nii kanged! Ei tea, kust see ometi tuleb? Hommikul ei saa lavalt kuidagi maha! Eks ole, vana inimene juba, kondid kanged! Meiesuguse asja nüüd! Eks meid ole jumal selleks loonud, mis oleme? Eks me ole need vaesed Kaini lapsed, nagu kirikhärra ütleb. Oma meelest on kõik nõnda, nagu peab olema. Peksa saab küll mõnikord üsna jumalamuidu, mõtleb onu, aga mis see mõni ime on. Miks ei peksta, kui on, keda peksta! Härra peksab opmanit, opman aidameest, aidamees kubjast, kubjas teomeest, teomes teopoissi, teopoiss karjast, karjane koera — miks ei peksta, kui vaja peksta?... Nõnda mõtleb Salu-onu, kui ta väljavahe teed mööda mõisa poole tagasi tipib.

«Peeter — — Peeter, tule siia!»

See on Kuuse perenaine, kes senimaani aida ukse peal seisis, käed ristas, aga kellel üks mõte tuli, mis teda ruttu aita sundis astuma, ja nüüd võianuma ees seisab.

Peeter, nägu tume, suu ümber trotsiv joon, astub aita, kuhu kutsutakse. «Näe!»

«Võianum!»

Perenaine ütleb, ehk küll kedagi nende juures ega koduski pole, Peetrile kõrva sisse: «See vii opmanile!» Peeter saab aru...

«Hali, hali, haliluu, haliluu!» kõlab metsast...

6

*Mis vara vaikselt minu põues tuikas,
kui nooreks meheks olin sirgunud?
F. R. Kreutzwald.*

Pikad ridaspuude read. Kohavad vahtrad kahel pool laia õige tee ääres. Kõrval maa kuum juunikuu päikese kõrvetusest, mis sinisest taevast otse pähe paistab, vilu ja armas puude all. Ilupuiestikud. Purskkaev oma sätendava veega. Loss või lossi moodi uue aja ehitus oma tornikestega, lipukestega, akende ridadega, palkonitega. See on mõis. Ilus Murumäe mõis.

Lossi eest, ilumetsa seest, seal, kus kerge valgest riidest telk, lainetavad imelikud hääled. Nagu kivi veelainetes rõngaid sünnitab, nõnda paisuvad nad, ringivad üksteisest läbi, võtavad üksteise kaelast kinni, tantsivad, hõiskavad õhulainetel virvendades, just nagu päike hõbetatud torni katusel sätendab; — siin paisub ta üheksainsaks magusaks hääldemereks — nii pehmeks, nii mahedaks, seal külvab ta nagu sätendavaid hõbeda teri kergelt tibades laiali... Kargab siis kui marutuul tammemetsa... mühin, raksumine, põgenemine, hirm, vaikus... sealt, sealt ärkab tasane arg hääld... magus... kosutav, hõiskav, nagu oleks pimedad võimud võidetud, lepitud, nagu pühitseks ta suurt üleüldist võitu...

Vaene poiss, kes sa tükk maad eemal opmani toa juures seisad — kuulad, näost kahvatanud nagu surnu, silmad hiilgel, nagu tahaksid pea seest välja tulla, rind rappumas, nagu tahaks hing sealt välja tulla ja iluhelide meres ujuma minna; vaene poiss, ära eksi, sa ei ole mitte taevas! Sa kuuled siin toanurga juures, et toas sinu peale kohut mõistetakse selle jänese pärast, mis sa paeltega püüdsid, et aega viita, teadmata, missugune karistus sind ootab! Sina ei ole mitte taevas, sina oled mõisas, oled Villu. See ei ole mitte inglite laul, mida sa kuuled, see on Beethoveni sonaat, mis mõisapreili klaverilt tuleb; need valged kerged kujud ei ole mitte murueide tütreid, vaid tantsijad neiud, kes noorhärja sünnimispäeva pidule naabermõisatest on tulnud. Tead sa, mis üks sünnimispäev, mis üks kõrgesti haritud õrn neiu, mis üks *Beethoven* on? Vaene poiss, kust võid sa seda teada! Kes ütles sulle nendest karjavainul, kus sa oma metsakohinaga kõnelesid, kurgedele laulsid, Peipsi kohinaga ohkasid, — kes ütles sulle Kukulinna sauna lava õlgedel, kui sa palavalt õhkasid: Oh kui see mets, kui nüüd see mets varjuks ei oleks?! Kes ütles sulle karjamaal niisugustest asjadest, kui sa maailma linnade, sõdade, kuningate, merede ja laevade peale mõtlesid, — kes ütles sulle seda? Kes tõi sulle sõna, et üks muusikavürst kord maailmas elas, kes kõik need hääled, need kutsumised, mis sa metsa ja järve kohinas, maru mühinas ja marduse kiljatuses kuulsid, üheksainsaks muusikatükiks kokku valas, — taevaga hõiskas, põrguga mässas? Kelle vägevad hääled nagu vastupidamata lained su hinge peale langevad, kui sa teda kuuled, kus ainult hing hingega kõneleb, meistri enese suremata hing! Seal selgub nüüd, mis sa

igatsed, mis sa püüad, tahad, mis sa kord Palupera Kuusemäe otsas arvasid nägevat, mis sa ka nüüd jälle näed, aga mida veel paksem mets kui enne varjab — veel paksem mets! Kukulinna laps ja Beethoven — oh kui sa ise selle peale mõtelda oskaksid? Su linavalgeks kahvatanud pale ütleb seda, et sa selle peale mõtelda oskad, su rahutu silm, et sa seda metsa näed, mis seda vahet varjab — ära katsu iial teda oma nõdra jõuga laastama hakata! On enne sind andeid hilpude alla magama jäänud, on jäänud, jääb iga päev ja saab ikka veel jääma, niikaua kui maailm seisab. See hiiglane, elutõde, on igavesti äravõitmatu, igavesti peab ta hommikutähtedega sõda, *igavesti kestab ilma võiduta sõda tõe Kalevi ja luuleingli vahel*, igavesti jäävad tähed meist kaugele, ja sel surelikul, kes nende peale saaks, läheks neist isu ära. Ja õigused, rikkus? Püüa neid saada, aga ära vihka neid, kellel nad on. Sina teeksid sedasama nende asemel, mis nemad on teinud. Nad on inimesed nendesamade tundmustega mis sinul, ja ka head inimesed, ehk nad küll sinust aru ei või saada, sest et nad oma aja vangis on. Nad on endid sinust paremaks hakanud pidama; seda nad ei näe, et sinu südames seesama liigub, mis nende südames, sest vari on ka nende silma ees, mis nende pilku varjab. Sinu silmi varjab vaesus, nende oma rikkus — ühesuguse varjumetsa tagused olete mõlemad, ollakse mõlemal pool.

Kõik mitte!

Opmani toas peetakse kohut. Opman — kirjutajaks ja ühtlasi peakohtumehiks. Kohtumehed ja peakohtumes on küll. Ka — nende hallid kuued on igatahes seal ja neid endid leitakse ka sealt seest, kui teravamini vaatama hakatakse. Opman aga on otsusetegija, ülekuulaja ja maksmapanija. Kuulatakse, kuulatakse. Asi on selgem kui selge. Kuuse talu karjapoiss on paelad maha pannud, metsavaht ise on seda näinud, aga nad sinna jätnud, et süüdlast süüteo pealt kätte saada. Ja teisel päeval leiab metsavaht jänese paeltest, jääb aga põõsa taha vaatama, kuni Villu jänest tuleb ära võtma. Ja ta tuleb. Ja Aru peremees, kes puukoormat koju viib, näeb ka, et see nii on. Küsitakse Aru peremehe käest. Tõsi! Peremees ei tahaks küll tunnistada, seda tunnistab ta kohmetu nägu, aga — ei, kuidas tohib ta mõisa vastu olla? Otsus on teada, kuidas ta tuleb.

Veel ikka seisab poiss väljas, veel ikka joob ta hing himukalt neid hääli, mis ülevalt lustmetsa aiamajakesest tulevad.

«Poiss, mis sinu vaatab?»

See on sügav mehehääli. Villu pöörab ümber. Tema ees seisab kõrge sirge noormees, mantel üle õlgade, õlgkübar musta lindiga peas ja raamat käes. Tungivalt vaatab ta must põlev silm, lõuga katab ilus must habe, nägu on nii selge, usaldatav, et Villu kohkumine varsti kaob.

«Kes sinu olep?» küsib jälle noormees, kes juba kogu selle aja ühe sirelipõõsa varjul talupoissi tähele pani, kuidas see liikumata nagu kivikuju muusikahääli kuulab, kuidas ta kahvatas ja kuidas ta silmad särasid. See on Murumäe mõisa noorhärä, kes Tartu suuskoolist eile koju on tulnud.

Sel silmapilgul viib üks mees vitsu kohtutuppa, mida ta kaevukünast välja võtab, ja kaks meest, teine neist kasaka abi, tulevad Villut tooma.

Poisi silmad hiilgavad imelikult...

«Mis see poiss tegema?» küsib noormees meestelt.

Mehed võtavad mütsid peast ja kasaka abi, kes ju peeni kombeid mõistab, ütleb: «Kuidas härrad käsivad. See poiss on jänese püüdnud ja kohus mõistis talle kolmkümmend.»

Noormehe silm vaatab küsides ümber, kohtutoa, meeste, vitste, poisi peale, ja ta astub kohtutuppa.

Kohtumehed tõusevad püsti ja kummardavad aupaklikult — opman kõige rohkem.

«Kuidas, kas see poiss olema süüdlane?»

«Jah, aus härra,» vastab opman, «ta on mõisa jäneseid püüdma hakanud. Valu niisugustele talupoja —»

«Mina küsin kohtumehelt!»

«Jah, aus härra, opmani-isand räägivad õigust,» vastab peakohtumees ütle mata väga näoga. Temal on see anne, et ta nägu väga vagaks läheb, kui ta suuremate inimestega kõneleb.

«Talle on tarvis nii anda, et eluaeg mäletab,» ütleb opman, kes noorhärrale iseäranis head meelt tahab teha, sest vanahärra sõitis tunni aja eest ära Saksamaale ja mõisa ülemvalitsus jäi poja hooleks.

«Vaja on talle nii anda, et tal jänese liha himu —»

«Vait!»

Opman ehmatub, imestab, aga kohtumeeste ees ei taha ta ka mitte oma au kaduda lasta.

«Armuline härra — eksivad — vanahärra laskis niisuguseid mehiselt parkida, kui ta nad kätte sai. Ükskord pani ta —»

«Vait!»

«See poiss on kang —»

«Vait, inimene, ükskord jääma. See olep minu papa jänes. Kui minu tahab, et peab jääma peks, siis ei peksa peks. Olep minu jänes, siis olep minu asi.»

Opman, aga veel enam kohtumehed ei teadnud oma kõrvu uskuda. See oli saks, härra enese poeg, kes nõnda rääkis; talumeeste südames algas parema aja lootus, opman aga mõtles: «No, no, kollanokk, lase saad koolipingilt enne ära, oled veel õelam kui vanahärra ongi.»

Väljas jäi noor üliõpilane poisi ette seisma. Midagi näis ta meeles liikuvat, mis nüüd niisama ta hinge ülendas, nagu see, kui professor vaimustatud sõnal maailma rahvaste saatusest kõneldes noorte kuulajate südameid kaasa kiskus ja vana Rooma ja Kreeka aja kui elavaks, praeguseks tegi. Kõigil läks see südamesse, vähestele jäi ka sinna.

«Poiss, kas sinu oskama lugeda?»

«Jaa.»

«Oskama ka kirjutama?»

«Jaa.»

«Imelik poiss olema. Keegi siin maal ei oskama, koolmeistrid isegi veel ei oskama. Kust õppima? Jänese pärast enam ei kartma.»

Kartusest ei olnud see poiss senini veel midagi tundnud. Mis seal põues oli, see oli valu.

«Mõisa toapoisi käest.»

«Toapoisiga tuttav olema?»

«Minu kasuveli.»

«Kust oskama toapoiss?»

«Mõisa noorhärta õpetanud, ütleb ta. Noorhärta pidanud ükskord mustlaste käest naha peale saama. Sellest hädast päästnud teda minu kasuveli, kes aga ise mustlaste parkida jäi, ning ka noorhärta pilt, mis ta mustlastest tahtis teha, läks kaotsi. Selle tänuks õpetanud noorhärta talle kirjutuse selgeks ja ka mõne sõna saksa keelt.»

«Soo, soo! See noorhärta võima siis vist üks hea härta olema?»

«Mina ei tea. Mina ei ole kuulnud, et keegi härta hea oleks olnud.»

«Aga kui üks noorhärta, nagu see, kellest me kõneleme, toapoisi lugema õpetab, kas see ei olema headus?»

«Kui tal selle eest terve nahk, toapoisi oma aga katkine, siis on see tasumine.»

«Hm — terane poiss! Mis nimi olema?»

«Villem.»

«Hea küll, Villem. Kui sinu härta või — seltsimees mustlastega riidu minema ja need ta kallale kippuma, kas sinu ei avitama oma härrat?»

«Muidugi, aga mitte enne, kui asi selge oleks olnud.»

«Mis asi enne selge olema?»

«Kellel õigus, kas härral või mustlastel,» vastas Villem kindlasti.

«Hm, tark poiss, tark poiss! Aga et see härta maa oli, mille peal mustlased asusid, siis oli õigus härta pool?»

«Siis lõõnud ta oma tarkusega mustlased kallalt minema, mitte aga toapoisi rusika abil.»

Ikka rohkem meeldis noorele mehele julge terane talupojapoiss. Ta vaatas mõttes raamatu peale, mis käes.

«Säh, võtma see raamat ja lugema. See olema maakeele kirjutatud. Maamees ka kirjutada oskama, maamees ei olema rumal. Ja siin see teine raamat kirjutama saks, aga maamehi armastama. Ütlema isale, et mõisa tulema, minu tahtma temaga rääkima.»

Lõi mantli õlgadel koomale ja läks.

Imestades vaatasid kohtumehed ja opman kohtutoa ukse ees, kuidas noorhärta tüki aega talupoisiga nagu omasugusega kõneles. Peakohtumehet vana nägu paistis nii rumal ja imestav, opmani oma häbi pärast nagu kupatatud kurk, üksi kasak oli päris rõõm ise, et tal täna vaja ei olnud kisa kuulda ega täkkida. Ta ei tea isegi kuidas, aga tal on ikka nagu hale, kui ta inimese ihu peale peab lööma. Viskaks selle ameti hoopis käest, aga naine ja lapsed tahavad toita, ei saa kuidagi! Kiriku juures hoiavad kõik temast nagu eemale, ja see on siis niisamasugune halva

tundmuse ärataja, nagu see, kui ta ju kätt tõstab, et lüüa. Jaa, mõnikord laseks ta parem ennast lüüa, kui ta selle eest teiste löömisest lahti pääseks. See oleks kergem kannatada. Ükskord rääkis ta seda õpetajale, aga see arvas, et karistus tuleb jumalast ja karistaja on jumala käsu täitja. Aga see ikka nagu ei tahtnud aidata, ega ole ta oma ametiga mitte täiesti rahul.

Villu kõnnib puiesteed mööda mõisast välja, pea imelisi mõtteid täis. Sulatavad muusikahääled on veel ikka ta kõrvades, kerged, valged, elavad murueide tütreid ta silmade ees. Mis see oli? Unenägu? Ei. Tal on praegu kaks raamatut käes! Masingi «Näddalaleht» köidetult ja krahv Manteuffeli «Valmid». Ja imelik see tundmata härra oma pärimistega! Kes see oli? On see siis tõesti tõsi, et ta peksmatult mõisast pääses? Kas see mitte unenägu, mitte ka taevasolek polnud, mis ta voli nõnda vangistas? Siis oli ometi midagi sellesarnast tõesti ilmsi olemas, millest Tõhu Andres nii palju teadis jutustada: metshaldjatest, muruneidudest, näkkidest, kes kõik vaeseid karjapoisse kuningalossidesse juhatasid ja nad kuninga väimeesteks tegid? Oli see tõesti inimene, kes need ilusad hääled sünnitas? Tema meelest oli, nagu seisaks ta teist korda Kuusemäel ja näeks imelist sinavat vett. Ja nagu seisaks teist korda põline laas selle vahel, mis ta üksi mäe otsast nägi, ja selle vahel, mis ta täna kuulis ja nägi. Imelik, imelik...

Aga mis... On see jälle silmaviirastus, mis ta seal näeb? Ei, sealt tulevad tõesti kaks muruneidu eemalt puiesteed mööda temale vastu, üksteise käe alt kinni hoides! Kui ilusad on nende kujud särava päikese valgel, kui kerge aste — nagu ei puutuks jalad maa külgegi! Lumivalged riided katavad nii ilusasti sirgeid kehasid, rinda, käsi, kaela... nagu luiged on nad, või inglid, või muruneid — nõnda just on nad Tõhu Andrese juttudest ja nõialosside lugudest talle meelde jäänud. Ei, nad räägivad teineteisega, naeravad nii hõbeselgelt, kui talupoisi imestust näevad — need on elavad inimesed, need on vist sündimispäeva külalised? Kerged õlgkübarad liiguvad sinna-tänna elava jutuajamisega, lipendavad lindikesed kübara küljes liiguvad nõnda isevärki ilusasti, kui üks või teine jutu sekka oma näkisarnast peakest nikutab... ei, sarnaseid nõiduskujusid pole ta veel ilmaski näinud.

Villu ei pane tähelegi, et ta otse kesk teerada seisma on jäänud ja vastutulijatel kitsas on mööda saada. Pisem nendest on liiga kaugele kähara vahtra alla tunginud. Enne kui ta teab ette vaadata, on üks madalale kaaluv oks ta kübara peast ära tõmmanud ja ilus juukse-pats ise on oksa küljes vangis.

«Ai!» kiljatab ehmatanud muruneid, kes hirmul, kuna ta alles paari silmapilgu eest nii vallatult naeris.

Ruttu astub Villu neiu juurde ja katsub vangistatud juuksepatši oksasarika küljest lahti teha, mis aga sugugi nii kerge ei ole. Juuksed on pehmed ja käharad kui siid, ja et oks nad lahti tõmmanud, hakkavad nad isukalt igale poole kinni. Viimaks ometi, kui ju ka teine seltsiline kohmetusest toibub ja appi tahab tulla, läheb tal korda neidu vabastada. Nüüd tõstab ta ka maast õlgkübara ja annab selle ta omanikule kätte — seda kõik teeb ta täie rahuga, nagu lõikaks ta korvi vitsu.

Neiu vaatab oma aitaja otsa — ta ümmargune peen lapsenäokene on imestav ja tänulik, ning uudishimulikult viibivad suured selged sinised silmad tõsise, rahulise talupoisi näol.

«Hea poiss, tänan — teid!»

Kui pehme ja tänulik on see hää! Niisugust ei ole Villu veel enne kuulnud. See tuleb nagu kustki paremast ilmast kui see siin, kus üheainsa jänese pärast inimene kolmkümmend võib saada. Ja see tuleb selle neiu suust, kes nii vallatult naeris, kui talupoiss tee peal sambana seisis. Sellesama neiu suust, kellel nii puhtad, selged sinisilmad on — kuna nad temale otsa vaatasid, — nii — nii — pehmelt! Ta seisab ja — nii hea on see — vaatab veel korra nendesse silmadesse, mis, nagu ei oleks nad senise arvamisega rahul, veel kord talupoisi tõsist nägu tunnistavad. Isevärki hea on see, kui nad vaatavad...

«Ma — ma — jäin teele ette — minu süü!» kogeldab Villu vabanduseks.

«Ei, poiss, mis raamatud sul seal on?» küsib teine neiu, kui Villu raamatud maast üles võtab, mis ta enne rutuga maha visanud. Küsija seisab sammu kolm eemal, ilus, külm ja vali on ta küsimine.

«Ah raamatud?» vastab Villu küsijat tunnistades.

«Ehk sa — käisid kuskil —» küsib teine veel teravamalt, ei saa aga oma küsimist lõpetada. «Aga Adelheid —!»

See ehmatushüüe tuli väiksema neiu suust, kes näost punaseks on läinud ja nüüd noomivalt oma kaaslaste peale vaatab.

Villu seisab, — kahvatu, — trotsiv vaade silmis. Esimest korda oma elus tunneb ta ühte pistet südames... Esimest korda mõtleb ta selle peale, et ta on Kukulinnas üles kasvanud...

«Kui teie neid raamatuid omaks peate — võtke nad,» on kõik, mis ta ütelda võib.

«Imelik poiss!» ütleb nüüd pikem neiu nagu veidi häbenedes. «Ma tahtsin üksi teada, kes nad sulle andis. Talupoisid ei kõnni mitte raamatutega.»

«Nad andis mulle üks noorhärja, kes mind — ka kohtumeeste käest päästis.»

«Sooh — üks noorhärja?» küsisid mõlemad neid ühest suust. «Missugune see härja oli?»

«Missugune — kes ta oli, seda ma ei tea — mantel, õlgkübar, mustad silmad ja — enam ma ei mäleta.»

«Minu vend!» — «Hugo!» hüüdsid kaks imestavat häält ühekorraga. Kerge puna lendas üle noorema näo.

«See on tema maitse järele, talulaste järele vahtida,» naeris Adelheidiks nimetatud neiu, «aga et ta neile koguni raamatuid kinkima hakkaks, seda nüüd ei oleks ma uskunud — mis imelisi asju nüüd aga ülikoolis noormeestele pähe pannakse! — Võid minna, poiss. — Pea, kust sa oled?»

«Kukulinnast.»

«Kukulinnast. Ah soo, sealt vallavaeste külast. Kes su isa on?»

«Kasuisa.»

«See on nüüd. Aga enne?»

Villu kahvatab.

«Ema?»

«Kasuema.»

«Kes oli pärisema?»

Vaikus.

«Ei, ei, selle poisi suust peab iga sõna nagu ostma — ma arvan, ta on vist veel uhke koguni. Mine!»

Villu läheb, aga väiksema neiu tasane pilk langeb nagu palgaks ta näole, mis ütleb, et ta oma seltsilise viisiga mitte rahul ei ole.

Okas torkab teda jälle...

«Adelheid,» ütleb teine neiu, kui nad käsikäes jälle edasi kõnnivad, «sa tegid sellele poisile ilmaaegu haiget.»

«Ei, ei — vaata ometi õrna südant! Haiget? Kust võisin mina teada, et need raamatud mu vend talle oli kinkinud? Neid sulaste ja külalapsi jookseb siin iga päev tosinate kaupa ümber, ja kes võib teada, kas mõni mitte midagi kustki ära ei varasta. Linnas tahtsid uulitsapoosid meid lagedaks varastada, kui aiapoolsed aknad lahti jäid.»

«Need olid uulitsapoosid. Meie mõisas ei ole veel ette tulnud, et lapsed midagi oleksid varastanud.»

«Ohoo, see kõlab ju kui kaitsekõne, mu Helenekene. Tröösti ennast. Mis — haigettegemisse puutub, siis ole mureta, talupoegadel ei ole sugugi nii õrnad kõrvad, et —»

«Adelheid!»

«Ei, ei — meie lähme viimati tülisse koguni. Sellele talupoja-poisile tuleb koguni Helene v. B. kaitsjaks. Üleüldse» — pehme naeratus viibis Adelheidi näol ja õrnemalt rõhus ta kätt oma seltsilise ümber — «oleks mulle meelde pidanud tuletama, et sinu ja Hugo maitse igas tükis ainult ühesugune tohib olla.»

«Ei sugugi!» hüüdis Helene, kes ise ometi üleni näost punaseks oli läinud. «Mis ma ütlesin, ütlesin ma enese parema äratundmise järele. Sa tegid talle haiget, — oleksid sa aga tähele pannud, kuidas ta kahvatas, kui aru sai, mis sa mõtlesid, ja kuidas ta silmad —»

«Mis, nagu näha, sulle pähe on hakanud, «põlesid», tahtsid sa küll ütelda. See kõlab ju väga romaanilik — ei ja, rüütel adranik tuleb ühel öösel kui rüütel keskajast ja viib oma ilusa Kuningunde koju — Hugo vaadaku, kuidas mõrsjaröövli kätte saab, — ha — ha! Sinu aastates mõeldakse muidugi nii, — eks, mu sõbrannakene!»

«Sinu mõnus pilkamine meelitab mind jälle ära, Adelheid, aga õieti peaksin ma sulle kuri olema. Sa vaatad üleüldse talurahva peale kõrgilt, — mitte kui nende peale, kes talupojad on, et nad seda peavad olema, vaid kui ei võikski nad muud olla kui talupojad.»

«Trehvatud.»

«See on aga vale vaate-seisukoht, tõesti vale.»

«Näiteks?»

«Näiteks on igal ajal ja igal maal talurahva seast suurte annetega mehi tõusnud ja ajaloosse elama jäänud.»

«Nagu ma seda ise ei teaks! Need olid aga teistsugused rahvad, Helenekene; selle rahva seast siin ei tõuse iial niisuguseid.»

«Soo, soo — kui naised poliitikaasju arutavad, siis peab ilm küll paradiisiks saama, või — käru peal prüghunnikusse aetama,» hüüdis tugev tenorihäääl, ja Hugo, kes vahtra alt pingi pealt praegu üles tõusis, tuli vaidlejatele neidudele naerdes vastu. Ta oli neidudele teele vastu tulnud ja siis pingi peale maha istunud, kuna tulijad teda aga vaidluse pärast sugugi tähele ei olnud pannud. «Teid tuleks tulevaseks maapäevaks Riiga saata ja seal tahaksin ma oma äravõitmata õele ütelda, et ka *selle rahva* seast mehi võib tõusta, juba ongi tõusnud!»

«Kes aga juba nüüd sõjariistad käest maha paneb ja ennast alla annab,» naeris Adelheid, «sest üks kahe vastu oleks ometi liig julgus. Kus noorhärarmõttetarklane ja preili-kaastundmus von B. endid ühendavad, seal oleks asjata katse vastu panna.»

7

*Läksin, tilluke, teole,
vaba vaimuke, vaole.*

«Käi, Küüt!»

«Punu, vagu!»

«Astu!»

«Nõõ, nõh!»

See on mõisa põllul. Kõrvetavalt paistab juulipäike, tulipalav on muld. Teomehed künnavad kesa. Higi tilgub inimeste otsaeest, vaht hobuste ja härgade selga mööda maha. Kubjas kõnnib, kepp käes, ühe juurest teise juurde, kiidab, laidab, kirub, ähvardab. Korra ilmub ka kirjutaja või opman õlgkübaraga välja serval nähtavale, vaatab, kaob jälle. Südamed tuksuvad, kui õlgkübar eemalt valendab, hingavad kergemini, kui ta kaob.

Õhk on raske kui saunaleil. Maa on kõva kui paepank, ammu juba oodatakse igatsusega vihma. Siin murdub ader, mida kohe parandama hakatakse, kuna kubjas kirub, seal aga — vaatab teomes, kuspool kubjas kõnnib, et nii tasakesti lasta kui võimalik: aega orjal, aega härjal! See on aga üksi seal võimalik, kus künd jaopärast ei ole. Kus vakamaa kätte mõõdetud, ja seda on enamasti kõigil, kui põld niisugune on, et mõõta saab — seal ei saa pikaline olla.

Täna ometi on üks niisugune õnnepäev, mida teomes niisama ootab nagu jõulupühi. Kitsas põlluriba heinamaa ääres on nii sakiline ja sopiline, et teda vakamaadesse panna ei saa, sellepärast huupi kätte on antud. Siin on nüüd aega ja võimalik «venida», nagu teomes ütleb, see on siis, kui kubjas juures ei ole. Muidugi teatakse, teavad teopoisid ja mehed ka täna, et niisuguse venimise peale tihti keppi antakse. Aga mis sest! Keppi saab muidugi, veni või ära veni. Ole kui usin, kes teab, kust küljest siiski kepp tuleb. Ja — kuidas mina ruttu künnan, kui teine kõrval pikaline on ja hobuseid hoiab? Kas tema maad, mille eest orjab, väiksemad on? Parem siis ise ka venida ja — ennast venitada lasta, kui see just peab olema.

Siin, mõisa poolt tulles, põlluriba viimases tipus, metsa serval, künnavad kolm teomeest. Need on Räpsi-Rein, Veni-Villem ja — kolmas on Villu. Kaks esimest on aga teoseltsile nii tähtsad, tervele vallale nii palju räägitavad, et me niisugustest meestest ükshaaval peame rääkima.

Räpsi-Rein, oma kõbusa, karme oleku pärast nõnda nimetatud, on peremes ühe metsakoha peal, — koguni kehv mees, aga temast räägitakse rohkem kui kõige rikkamast. Juba Reinu välispidine mood on isevärki: tilluke mehike, tedretähniline nägu ja nösunina, mille ots nagu sarv ülespoole üle pea püüab vaadata, pisikesed hallid silmad, mis nagu kes teab kust ilmast välja vaatavad ja nagu ühtelugu vigureid täis on, ümmargune, käbe keha ja lühikesed jalad, kuna ta ruttu käies ka natuke lonkab. Kui Rein teiste sekka tuleb ja ühe sõna ütleb, on naer lahti. Mitte et

Reinu naerdaks — hoidku, seda ei ole veel terves ilmas keegi teinud, vaid see on juba loodud asi, et Reinu sõnu peab naerma. Ja see tuleb küll sellest, et Reinu kõne, nagu rahvas ütleb, «vigureid täis» on. Reinu meelest on terve ilm ainult nalja pärast olemas ja naljaga segane on kõik ta jutt, häälgigi, mida ta nii mitut viisi oskab muuta. Ja Reinul on hea häälg. Rein räägib kartulitest, mis ta jaanipäeva ajal maha pannud ja mis «nõnda üles tulid, et maatükid seljas tantsisid ja aega ei saanud maha kukkuda». Rein räägib — nagu ainult Rein räägib. Mõnikord ei ole ometi Reinu sõnades vähematki nalja, aga et Rein neid ütleb, siis naerdakse neid ometi. Nagu keegi Reinu ei pilka, nii Reinu ka keegi ei vihka. — Reinu vihata? Seda pole veel kellelegi meelde tulnud. Rein saab oma naljaka olekuga, käbedusega kõigil pool läbi, ka seal, kus kõige tähtsam mees vallas kimpu jääb. Sagedasti jääb ta kupjale nagu kahe silma vahele, kui teiste käsi halvasti käib. Ja keegi ei vihka teda selle eest, see on ju — Rein! Isegi Reinu karmus on naljakas. Kui mõnikord vihm heinaajal seisma sunnib ja teolised mõisale vihtu ja luudi teevad, paistab nii, nagu teeks Rein selle aja sees kümme vihta, kui teine viis saab. Hakkab aga keegi teraselt tähele panema, siis leiab ta, et Rein viis, aga teine kümme teinud. Keegi ei ole kade, kubjaski mitte, see on ju — Rein. Mõtlemine ja täidesaatmine sünnib Reinu juures ühel ajal. Siis öeldakse ka: Oh, Rein. Kui aga kedagi eemalt oodatakse ja kui tulijast ära paistab, et see Rein on, öeldakse: Ah, Rein!

Kuidas Rein oma «räpsi» nime kärmusest, nõnda on Veni-Villem oma nime aeglasest olekust saanud. Kõik on Villemi juures veniv, tasane, nagu magama panev. Vahest tuli see sellest, et ta nii tugev on, nagu Koljat, tugev kontide ja keha — iseäranis aga paksuse poolest. Ükskord löid Sepa Mart ja Mõnniste Mihkel käed selle peale, et Villem nii jäme on kui neljavakane jahukott. Raskuse poolest ei olnud Villem, isegi mõista, tagasi. Kui kord opman heinakoormat laskis kaaluda, pani ta Villemi teise kaalulaua peale istuma, katsudes, kas heinad on üle seitsme puuda. Mõtlemise poolest oli Villem veel aeglasem. Kui ta näiteks teada tahtis, kas ta homme villased või linaselabased jalga peab panema, siis istus ta maha ja mõtles mitu tundi, kui aega oli. Kui ta aga seda teada tahtis, kas ta tuleval suvel sulase või tüdrukuga peab võtma, siis käis see üle Villemi jõu. Kevad tuli kätte. Villem ei olnud ikka veel otsusel, ja kui mitte naine ei oleks otsustanud, ei oleks ta kumbagi saanud. Kord küsiti magasivilja andes Villemi käest, kas ta rukkeid või otri tahab. Villem mõtles nii kaua, et ta mõlemast ilma jäi. Ja niisugune tugev mees pidi tänase palava päevaga mõisa kesa kündma, sest talvel oli ta jälle nii kaua mõtelnud, et sulane võtmata jäi; naist ei olnud seekord enam nõuandjaks. Ja ometi ei olnud Villem sugugi sihuke mait, kes tööd ei oleks teinud. Igatahes tegi ta rohkem kui Räpsi-Rein, aga unise oleku pärast ei paistnud see välja.

Niisugused olid Räpsi-Rein ja Veni-Villem.

Päike paistis sulatavalt. Teomehed olid aeglased, aga nad olid ka tõesti ju väsinud. Mõisa söögivahe on pikk ja lõuna oli ju oodata.

Mida mitmed kartsid, sündis. Mõisa poolt tuli kubjas põlluriba mööda alla, ja kätega ja kepiga vehkimisest oli näha, et head oodata ei olnud. Kubjas oli ise heinaliste juures käinud ja töömehed olid vähem ja sandimini kündnud kui muidu.

Asi lõppes sellega, et kõik kordamööda keppi said, oli keegi õige või kõver. Igaüks ootas oma korda. Ikka lähemale jõudis kubjas meie kolmele kündjale.

Rein vaatas, vaatas.

«Ei, hobusekene,» ütles ta hobuse rangisid lahti tehes, «siin on juba kurjad päevad, lähme aga metsa.»

Ja Rein kargles hobu nina all nagu süte peal, et ära oodata, kas peksmine ehk järele ei jää. See, mis ta nägi, ei võinud vist rahuloldav olla, ja üks, kaks, kolm oli Rein hobuse seljas.

«Mis teie veel ootate?» hüüdis ta Veni-Villemile ja Villule.

Veni-Villem mõtles, mõtles, astus hobuse rangide juurde ja jäi kaaluma: kas teha lahti või ei.

Ühe teise järel võttis kubjas läbi ja jõudis ikka lähemale.

Räpsi-Rein tõmbas ohelikust.

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Veni-Villem.

Kuus kündjat oli veel peksmata. Rein ütles: «Nõõ!»

«Kas teha lahti või mitte teha?» mõtles Villem. Kolm kündjat.

«Kas teha lahti või mitte teha?» Kaks.

Villem seisis liikumata. Üks.

«Kas teha lahti või mitte teha?»

Sel silmapilgul lõpetas kupja kepp Villemi mõtlemise. Nüüd oli aeg Reinul ära sõita. Kui ta juba parajas kauguses arvas olevat, jäi ta peatuma.

«Ära mine, ära mine!» hüüdis kubjas talle järele. «Tule tagasi!»

Rein aga arvas: parem on parem, ja sõitis veel tüki maad.

«Tule tagasi, ma ei tee sulle kedagi.» Nüüd arvas Rein paraja aja olevat rahutingimisi ette panna.

«Kas ei tee kedagi?»

«Ei tee.»

«Kas tõesti ei tee kedagi?»

«Jah, tõesti ei tee kedagi.»

Rein sõitis tagasi ja — kubjas ei teinud midagi.

Villu üksi oli veel.

«Poiss, võta kompsol maha!»

Villu seisis sirge kui küünal.

«Poiss, võta kamps maha!»

Põlgav vaatamine.

«Ohoo, see poiss suurustab! Oota sa — säh.»

Ülestõstetud käsi langes kepiga tagasi. Villu vaates oli midagi, mille üle kubjas kohkus ja kindluse kaotas. Aga ainult silmapilguks. Teisel silmapilgul tõstis kubjas löömiseks uuesti kätt, aga alla jõudes ei olnud ta enam vaba. Villu oli käest kinni rabanud, ja enne kui kubjas aega sai silmapilku aru pidada, oli kepp käest ära kistud, pooleks murtud ja eemale põllule visatud.

Kubjas tõstis kära, teomehed, kes ligemal, jäid vaatama.

Sel silmapilgul astus, püss seljas, linnukoer järel, Hugo metsast välja.

See oli kupjale nagu kutsutud.

«Mis siin on?» küsis noorhärja.

«See poiss hakkab vastu.»

«Kuidaviisi?»

«Ta kiskus mu kepi käest ja murdis katki, kui ma teda lüüa tahtsin.»

«Mis eest?»

Kubjas jäi vaatama — tõepoolest, seda ei tulnud talle enselegi meelde.

«Mis eest sa tahtsid teda lüüa?»

«Armuline härra — selle eest, et — et teomehed tänase lõunavahe puhtani ära on laiselnud, kui ma ise heinaliste juures metsa taga olin, — kõik teolised ja see poiss ühes.»

«Kui muud kaebust ei ole — see poiss ei laiskle, seda ma tean. Jäta ta rahule. Ah, — õieti on hea, et ma siia juhtusin — ma olin puhtaks ära unustanud. Sina oled seesama poiss, keda ma kahe aasta eest opmanittoa juures nägin?»

«Miks sa seekord mõisa ei tulnud, nagu ma käskisin?»

«Jaa.»

«Kasuisa arvas, et seda tarvis ei olla.»

«Hm — kasuisa? Ja kes on su päris-isa?»

Villu vaikis ja vaatas maha.

«Veider poiss — ka minu õele ei ole sa oma vanematest midagi ütelda tahtnud. Saladus?» Villu pea langes alamale.

«Olgu. Selle järele ma ei küsi. — Kas sa neid raamatuid lugesid?»

«Härra — nende eest olen ma teile südamest tänulik, ehk nad küll — mind õnnelikumaks ei ole teinud,» ütles Villu kibedusega.

«Ma arvan — kubjas — teie minge oma töö juurde! — et sinusuguses seisukorras inimene mitte õnnelikumaks ei saa, kui ta *mõtlemata* hakkab. Hm — ometi, katsume sellele asjale abi leida. Tule homme pärast lõunat vististi — mõisa. Ma tahan sinu pärast enne papaga rääkida.»

Ta sammus edasi mõisa poole.

Villu kündis rahulikult edasi, nagu ei oleks midagi sündinud, aga ta seespool kääris ja kees. Juba teist korda langes ta mõisameeste kimpu, aga juba teist korda päästis teda see noormees, noor tulevane mõisahärra. Teist korda tõusis ta rinnas lootus nendele soovidele täidminekut leida, mis ju varakult ta rinda täitsid, aga nüüd mitte enam see nimetu tume aimamine endisest ajast ei olnud, vaid ikka kindlamat kaju võtsid. Kuidas — tahtis saatus tema vastu armulisem olla kui tuhandetele teistele, ja tohtis ta seda vastu võtta, pealegi sealt küljest?

Lõuna tuli kätte, teomehed võtsid hobuseid lahti. Villu sidus hobuse ohelikkupidi vankri, külge, mis põllu ääres ühe põõsa kõrval oli, andis heinamärsi ette ja sõi ise silku, leiba ja haput piima. Ka võid oli talle hea kasuema andnud, sel ajal harvakorda teomehe leivakõrvane. Siis viskas ta teiste teomeeste kombel vankrisse pikali, õhtupoolse söömavahe tarvis puhkama.

Aga uni ei tahtnud tulla. Ta mõtles võõraste maade peale, millest kingitud «Näddalaleht» nii imelisi lugusid jutustas, mõtles «valmide» või «lugemised peero valgel» peale, mis üks krahv kirjutanud — tõepoolest, imelik krahv, sellele rahvale hakkab kirjutama, kellele teised nagu pilvist alla vaatavad, — mõtles kure võõrsilkäigu, rebase ja kaarna, konna ja hiire, maja- ja põldhiire ja teiste imeliste lugude peale, mis nii sõnakalt ja selgelt selles raamatus seisis. Ikka kaugemale, imelikumaks läksid mõtted, nagu poolunes, poolilmsi või nende mõlemate vahel kudusid nad kirjumaid kangaid. Ta on nagu üksi hirmus metsalaande maha jäänud, rändab ja rändab, lõppu laanele, teed ega rada ei tule kuskil. Seal jälle viibib ta kui armsate omaste keskel, kõik on nii kodune, armas, hea. Mered, mäed, lillelised vainud lähevad silmade eest mööda, ta on nagu reisi peal, kui ära eksinud. Seal paistab midagi kui valendavat, nagu tantsiks murueide tütreid jälle ta ees, siis kui tuleks päris ilmsi kenam, ihaldatavam nendest ta poole, kui lehviks see imekogu kuristiku kaldal, vaataks ütle mata hellal sinisilmal ta peale ja pakuks talle õitsvat roosioksa... Ta tahab seda põlvili lastes vastu võtta ja hõisata, aga lilleandja nägu on kahvatu... tõsine, ja nagu kõlaks ta selja taga kaebava leina helin — — — — —

Till, tall, till, tall!

See on mõisa kell. Ta äratab magajaid tööle.

8

*Õöl on üheksa poega.
Rahvasõna.*

Aastad on mööda läinud.

Imelikud varjud, nagu tondikujud, ronivad mööda sirgeid kuuski üles. All on nad valged, latvade poole jõudes tumesinised ja üleval mustad. Nad hüppavad lainete moodi, kiiguvad üles ja alla, löövad siia-sinna laiali ja ühendavad endid jälle või kaovad üles kuuskede tumedatesse kroonidesse ära, mille kohal ja läbi tähed nii heledasti siravad... Hušš! nüüd on nad metsa all maas nagu valge kangas, keerlevad siin ja lehvivad metsa äärt mööda ümber, niisama suurt ringi tehes nagu metski. Heledalt valendavad puude tüved.

See on õitsiliste, õitsis olevate teomeeste tuli.

Tule ääres, mille valgus tumedat augustikuu suveööd valgustab, on hulk mehi. Ühed istuli piipusid toppides, teised sirakil maas, silmad vastu taevast, kolmandad külili tule ääres, mõned aga, nimelt pool-täiskasvanud poisid, kes päevatööst väga ära väsinud, norskavad juba eemal rohu peal.

Üks vanem mees istub tule ääres ja paikab maha-saetud kuuse kännu peal kinga. Naaskel on otseti kännu sisse püsti löödud ja pussnuga selle kõrval, mida mõlemaid kordamööda tarvitatakse. Ta käed on tööst korbased ja mustad, nõel ei taha sugugi näpu vahel seista.

«Lapsukesed, heitke magama, ega homme pidupäev ei ole,» ütleb ta ühele noorele poisile, kes praegu seljataie raagusid metsast tulle toob.

«Ega ka kõigil see õnn ei ole, et kupja kepi katkimurdmise läbi saksaks saab,» vastab üks hääl teiselt poolt tuld, ja väike käbe mehike, kes seliti, silmad taeva poole, maas vahtis, tuleb kingapaikaja juurde.

«Hm — sakste tujud,» arvab esimene.

«Ega saa ka kõik ratsahobusega põgenema, nagu sina, et sealt kupjaga kauplema hakata,» hüüab üks madal paks mees, püsti jala peal lähkrist piima rüü Bates, keda teolised Juhmi-Jaaniks kutsuvad, et ta nii palju unustab. «Kas mäletad veel seda lugu, Rein! — ha, ha! Kas teed kedagi?»

«Kõnelge parem mõni jutt, kui veel magada ei taha,» ütleb Veni-Villem ja tõmbab hammastega nõela kingast läbi. «Aega on veel hommikuni.»

«Kelle käes on kord?» küsib Juhmi-Jaan.

«Sinu enese käes,» vastab üks sinise kampsuniga mees ja keerab teisele küljele. «Mina kõnelesin eile vanapaganast ja kavalast Hansust, sina lubasid koera-koonlastest kõnelda.»

«Kõnele, kõnele!» hüüdsid mitu häält.

«Mul ei ole enam seda lugu meeles — ei, ei, ärge vaevake, ma tõesti enam ei mäleta. Aga ma kõnelen teile pärast midagi, kõnelge teie enne.»

«Juhm ikka juhmi!» pahandasid mõned petetud ootajad ja panid pead uuesti mätta peale.

«No madude kuningast, sepast, libahuntidest — kes lubasid kõnelda?» hüüdsid hääled läbisegi.

«Ma lähen toon veel puid tulle,» ütles endine noor poiss, et selle teenistuse eest kuulamise luba saada, sest vanad mehed sundisid alaealised magama, et nad raskele tööle kõvemad oleksid.

«Ära mine, metshallias tule!» venitas Veni-Villem.

«Kõnele metshalliast — metshalliast!» hüüdsid kõik ühest suust.

Veni-Villem nägi, et siin vastupanek võimatu oli, tõmbas paigatud kinga jalga ja hakkas kõnelema:

Metshallias.

«Sest one nüüd ike juba kauva aega tagasi» — algas Veni-Villem, kes rohkem Peipsi lõunapoolset murret kõneles, kust ta pärit oli — «ja mia õlin ike viil nuurmiis, õman täien rammun ja jõun. No üväkene küll. Öhhõ! Vot siisama Kadri, miu naene — jumal õnnissagu tämä hinge ja alandagu pattu — teie tiätä küll, õli sel a'al tüdrik. Ükskord keriku juuren ütlin mia Kadri: mia tulen tuleva lauba õhta sinna. Kadri üteli, tule, ku tahad. A koss Kadri siis elli? Tiätä küll, et va Soko Juhani talu igaväss kaugel mussa metsa taga one. No tiätä küll, miske sii mets one ehk miske tä viil siis õli. Ihukarva tõõsevad püssi, ku selle piäle mõtled. Öhhõ! A vot veli, sellest metsast õli vaja läbi minna. Jumal ise tiäb, kost sii julgus õmete siikõrd tuli, ehk messi õli, aga mia võtin südame rindu ja läksi. Mul õli kolme kopke edest prantssaia ja nelja kopke edest kompvekki ostetud ja neid — öhhõ! — tahtsin Kadri veedä. Kui isä-emä ju ärä magama läksid, panin pühapäivä semeskinahka püksid jalga, vasse kampsoli selgä, isä suapad jalge ja võtsin aga assu, õtsekõhe silmõs mussa metsa poole. Össu pime ja ilm pilven nõnda ku kõhe. Juba edemält lei mulle nagu kahamus üle ihu ku mets nagu müür ja üle eenämua mussama naksi. Liän, liän, assun, assun, süda nakub peksmä. Ärä mine! Mõtlen, seesän ja kesgi nagu ütleb: Kadri nutab — ko assun siis õmete metsa sisse. Jumal tiäb, kost sii julgus tuli ehk messi õli! Mets pime ja paks nagu kott, õtsin sõrmega tiirada taga. Mes kaugemale mia saen, seda koledamaks läks mets. Niisugusel korral one nõnda, jüsku vajotatasse, jüsku lotsitosse sulle rinde piäle. Õmete ei tule mia kua mitte enam tagasi, assun aga edesi ja mõtlen: mes sia siis õege pelgäd? Kerikun käid, kedagi pattu ei õle tehnod: ei mõisa rehest teri varastanud, ei metsast suari toonod, ei isale vassa lõõnod. Ei mitte kõege vähämäd. A vot, saen sinna kõhta, kohe ühel uassal miis puu alla jäe. Kahamus käis üle ihu, ku siält läbi läksin, kos sii kolmearuline kuusk one — tiätä küll, vanemad mehed. Kõik o nõnda vagane ku kotin. Ühe kõrraga — põõsad liiguvad! Õrna silmaga nägin, kuda põõsad liigid, ja üks jookseb miu seljä taga: müt, müt, müt! Jumala rissike, miu hingekese juuren, messi õmete one ehk õlemata, mõtlen mia ja ei tõhi tagasi vaadata. Ku sa nisukesel korral tagasi vuatad, siis süüb tä su ärä. Vai kessi muu õli ku Vanajuak. Nõnda ku mul sii miilde tuli, hakkasin issameie lugema. Ühekõrraga kadub müdin ärä ja miu — miu selja taga hoiatasse. Hoiatasse ja hoiatasse, nõnda ku kõhe, ike aijeh ja aijeh! Miul peks süda nõnda, et enäm hingätä ei julenud. Sii

ike one patt lauba õhtu tüdrikid õtsma minnä, mõtlin mia ja palvin jumalat: mia ei taha enam eloilmangi lauba õhtu küllä minnä, ei kua ühtegi santi ilma söömätä ärä laska, ei emale vassa tõrelda, ei kua isä tagast tubakud võtta. Ku mia selle ärä mõtlin, katti hoigamine ärä. A jumalukene — mes sii one? Mes sii õmete one! Mia tahan juuksma pissa, aga jalad one nagu kammitsan: miu eden vahtra õksa piäl seesäb veike, ilus poosikene jüsku tulevalgel, ilus kuld kruun piän. Palged tõösöl nõnda punased ku õõnad, kael valge, ja ilus sinine kuub seljän, hõbevöögä piält kinni. Istub õksa piäl ja pakub mulle — õhhõ — pakub mulle kuld-tubakukotti. Missukene kott! Ilusatest siidi- ja sametilappidest, sitsiservädega ja kuldpuudikutega! Millal ju mia võtin enesele tubakukotti tasta, aga ike ei õlenud mia ku poissmiis viil nõnda rikas, et õlesin võenud lappa õssa ja teha lassa. Ku mia nüüd selle siin ärä võtan, mõtlin mia, kuningal ei ole kua ilusamad. Ma õege võtan tämä tä käest ärä, mõtlin mia jälle. Ärä võta, sellest üvä ike ei tule! üteli jüsku kesgi miu kõrva sisse. Ehk ma tõhin täd vähämält katsu? Higi tõusi miu õtsa ette, nõnda mia mõtlin, kas võtta, vai ei võtta. Ma võtan ta ärä, suagu mes suab, võtin ma viimäte südät — ma katsun täd — sõrme õtsakesegägi. Aga jälle üteli nagu kesgi: Ärä katsu — nõnda piä ku sa sõrme koti külge pissäd, oled sia ise kotin, keda sulle pakutasse, ja Vanajuak läheb suga kus kolmkümmend; ei näe enam Kadrid egä isäd-emäd! Nõnda ku mia selle ärä mõtlin, panin käed rissi ja ütlin: Issand Jeessuke! Mes te mõtlete, mes sae? Kõik katti ärä. Katti ärä, nagu ei õles kedägi koski õllud. Ja ku mia messast välja saen ja Kadri poole minnen Soko Juhani talu silmä paiss, küssin mia iseeneselt: Õli sii unen või ilmsi?»

Jutt oli lõppenud. Põnevil olid näod, iseäranis noortel poistel, kes hirmu pärast tule ligemale olid tulnud. Nüüd aga oli himu kord äratatud ja uni ära läinud — nüüd taheti palju rohkem kuulda.

«Kes kõneleb nüüd?» küsis Toru Jaagu sulane Enn, pika valge näoga kuivetanud poiss, mätta peale sülitades ja pead sinna kohta pannes. «Kes jutustab nüüd?»

«A, mis sul enesel viga on jutustada; kas Viljandi rahval juttusi ei ole?»

«Ma olen aga ju lapsest saadik siin elanud,» vabandas Enn.

«Jutusta, jutusta meile Viljandimaalt!»

«Olgu! Aga et mul ta enam hästi meeles ei ole — see lugu — siis peate ka rahul temaga olema, kui vägisi sunnite.»

«Kõnele, kõnele!»

Enn võttis taskust tüki paberit, vesti taskust tubakat, keeras paberi sisse, tõmbas tule otsa ja hakkas kõnelema:

Ahne sepp.

«Üitskõrd — mia enäm ei mälet', särätsen külän, a miu esä-esä tiid küll — oll' ja ell' üten paigan ihn' ja õrjet' sepp. To es raatsi peni pessä keppi hindä käest anda, süvvä esi ka, ku muud inimeseks' söövä ja olleve. Kerikesändät es lää tä konnegi kaema, ehk ku lätt', siis kihut' oma roskaga kõg tõse inimeseks' raavi — läts kõrtsi manu rüüpmä. Konnegi es õll' inimest, kes sepägä olles tapelu, ei keägi es sõbruta sellep' ka timägä. Kõge valla inimeseks' tiidsevä, et sepäl küllemite viisi raha oll',

a üitski ei ihald' timä raha hindäle, ennem and' ta temäl' mõne asja ilmä rahat' ku võis. Laubatse ööd ja pühapäitse päivä ragus ta alesi man, ruuv' ja ragi, põlet' ja paenut', küll naiste oki lüsis ja väitse; küll olleva tetä kirveks' ja peitliks' ja tabaks', mi iki laubatse ja pühapäitse töö olleve. — Üitskõrd, ku sepp jäll' laubetsel ööl ääsi man tagi, et sädemeks' särriseve, sõitud' kuue hobese roska, must kutsar pukin, musta hobese een, must isand seen, sepa ukseks' ette.

Hobestel jooks suits ninast, tampsive jalgu ku vanajuagu. Isandal oli' tuline händ taa-puul, sarveks' pään ku sikuks' nõksiks', ei sepp es pane tähele, es näe kedäg'. Must isänd, kel ninast ja suust tuli välja käis, nõus, sepp rautagu ta täkuks' ärr, rubla jalg; olgu aga enne valmis, ku kikkaks' kirgeme hakkave. Sepp tegi rauaks', higi juusk aga iki enneg, mõtel rublaks' ja jalaks' pääle. Ku ta aga hobuseks' jala üles võt', ja naela rauamulgust sisse taht lüvve, oll see — inemese käsi! Sel silmapilgul kirgesiv' kikkuks' ja tulejuga jooks' läbi õhu, nii põrut kange kargats. Tõsel hommokuksel leiti sepp hingetult ukseks' eest, es hingä enam eest ega — —»

«See nüüd oleks muidu hea küll olnud, aga oli väga lühike,» arvasid mitmed, kes veel kuulama seadsid, kuna aga jutt juba ära lõppes.

«Juhmi-Juhan, jutusta nüüd sina!» kästi mitmelt poolt.

Juhmi-Juhan nägi ära, et siin vastupanek enam ei aita, hakkas kõnelema:

Orjakivi.

«Vanast olnud rahva põli palju raskem kui nüüd. Inimesi müüdüd nagu vilja ja loomi müüakse, küll noori ja vanu, lapsi ja naisi, mehi ja kõiki, ja ka mõnikord meest-naist koos nagu pastlapaari. Minu kadunud isaisa teadis lugusid jutustada, mis väga kurvad olid ja mis ta veel ise oma silmaga näinud. Paljudest on mul veel üksi vähe meeles, paljud olen ma puhas ära unustanud, aga üks ei lähe mitte mu meelest ära, nii väga isemoodi näoga jutustas teda mu isa. See lugu, mis ta oma isalt kuulnud, näib küll nii imelik ja võimatu, aga tema kõneles teda ja mina kõnelen teda teile.

Helme mõisast eemal — nõnda rääkis isaisa, seisab maantee äärel suur kivi, kõva põllukivi. Kivi kutsutakse ka istekiviks, et tal imelik auk sees on, just nagu oleks seal keegi istunud ja sellest kivi sisse istease jäänud. Teised jälle nimetavad teda orjakiviks, ilma et teaks, mispärast. Vanal ajal aga, juba mõnesaja aasta eest, pääsnud üks ori, keda piinamisega üht arvatud kuritööd tunnistama sunnitud, piinajate käest põgenema. Surmani väsinud ja haavu täis, otsinud põgeneja oma tagaajajate eest veel kusagil varju, öö olnud käes, põgeneja jõud otsas. Seal näinud ta tee ääres kivi ja viimse rammuga vedanud ta ennast kivi peale ja õhanud: «Halasta sinagi, kivi, inimeste südamed on kivised, nemad ei tunne armu!» Seal tundnud ori, nagu oleks kivi ta all pehmeks padjaks läinud, magusasti jäänud ta magama ja õnnistanud veel unes kivi, et see ta vastu armuline olnud. Kui hommikul orja tagaajajad siia tulnud, leidnud nad orja kivi peal — surnult istuvat, aga kui nad ta keha üles tõstnud, kohkunud nad kõik — kivi sees olnud istease!»

Varjud tantsivad kuuskesid mööda üles ja alla, ronivad maha, tulevad tule ligemale, taganevad jälle enam tagasi, kui tuluke veel kord suuremat leeki annab, jooksevad tagasi puu poole tüveni üles, tulevad siis uuesti saiakesi maha vaatama. kuni magajate juurde — tuli on kustunud!

Päike on poolel keskhommikul, kui teomehed ärkavad. «Hobused!»
«Mu jumal, kus on hobused?»

***Tõest räägib igamees;
igamehel ise tõde.***

«Ma olen ikka ütelnud ja ütlen veel — nõnda ei lähe! Sestsaadik kui mina sinule voli andsin mõisapidamises kaasa rääkida, on asi niisugune. Vili jääb aasta-aastalt kehvemaks, sissetulek vähemaks, teomehed laisemaks, lugupidamine vähemaks ja — viimati oleme kõrvuni sees! Leo v. K. kõrvuni võlgade sees! Säh sulle hollandi kari! Säh sulle inglise adrad! Säh sulle prantsuse sead, — säh sulle hotentoti — säh sulle see uuenduste pudru puhas kõigega tükis! Ääh!»

Ja nagu marutuul jooksis vana halli peaga Muru-mõisa pärihärra toas edasi-tagasi, millega paks keha koguni nii väga nõus ei olnud, ja vehkles kätega iga «säh sulle» juures, nagu viskaks ta midagi kümme versta enesest kaugele. Härra oli äkiline ja põles kui kadakas, kui vihaseks sai. Aga see hoog läks harilikult ruttu üle, ja kui ta lühikesed hallid harjasjuuksed jälle madalamale langesid, käed vagusamaks jäid, võis temaga õige mõistlikku juttu ajada — mõnikord laskis ta enesele veel rohkem ütelda, kui mõni teine oleks kannatanud.

«Teie, noored inimesed, ei tea, mida tahate. Jaa, jaa, ei tea. Teie ilm on trükimust ja «uus aeg» on teile kangesti pähe hakanud kui vana tubakas. Pealegi sinusugune rikkiläinud mõttetark — ehk keda küll see Saksamaa uue aja kunstsõnnik ei riku, mida nad seal üheksateistkümnenda aastasaja valguseks nimetavad. Selginud aeg, uus aeg! Haha! Uus aeg! Millal ei ole uus aeg? Igaüks arvab selle uue aja olevat, milles ta elab, ja alati ikka selle kõige selgema. Mõistagi. Arvad, et ma noores põlves mitte niisama ei mõelnud kui sina, kui ülikooli uks mu selja taga kinni kukkus! Kuhu see jäi? Elu *siin* maal, *selle* rahva seas viis ta ära. Siinne olek peab just nõnda olema, kuidas ta praegu on; teisiti teda võimalik ei ole seada. Ei, ei. Ei sugugi võimalik! Muidugi teada tuuakse seda tarkuse ja vennastuse unenäokaupa ka siia. Ka Riias maapäeval on ju tulipäid, kes teoorjuse raharendiks muutmist, talukohtade ümbermõõtmist ja koguni — kuule ometi — päriks müümist unistavad. Üks samm veel edasi ja — Jüri või Jaan, kes sa nüüd oled, astu sisse ja võta mõis enesele, härra astub aupaklikult köögi kaudu välja. Nii näivad need härrad soovivat.»

See, kellele seda meelesparanduse jutlust peeti, seisis vagusi akna all, käed vaheliti, kui see, kes sarnast asja mitte esimest korda ei kuule ja kes teab, et siin vasturääkimine asjata oleks.

«Mis sa nüüd ütled selle kohta?» küsis vanahärra, kes sellega ka rahul ei ole, et temale midagi ei vastata.

«Ma näen, et sina üleüldse selle *rahva* peale mitte kui rahva, vaid kui mõisa *sulaste* peale vaatad. Niisugusel korral ei tea ma midagi vastata.»

«Ja seda nad tõesti on. Kui nad rahvas oleks, see on: rahvas mitmesuguste seisustega, siis oleks ise-asi. Ja, jah, siis oleks ise-asi!»

«Kui neid aga lastaks olla ja selleks saada. Meie ei jäta mitte üksi neid aitamata, kui nad rahvaks püüavad saada, vaid tõmbame neil veel sillagi jalgade alt ära. On see õige?»

«Täiesti, rahvaste ajaloolise käigu peale vaadates, ja üksi selle järele peame siin otsustama, on see täiesti õige.»

«Haruldane —»

«Ei sugugi haruldane!» hüüdis vanahärra ja ta käed kippusid jälle liikuma, kuna ta alles hiljuti oli maha istunud. «Nimeta mulle üks rahvas,» — ta hääл paisus — «kes oma õigust priitahtlikult oleks teisele kinkinud? Ütle, missugune rahvas on teise juurde tulnud ja ütelnud: «Ole heaks, võta minu õigusi vähemaks, mina neid enam ise ei taha!» Ja õigus on kord niisugune asi, mille juures mitte ei mõodeta, kuidas nad kord saadud, vaid kuidas nad käes on. Ei, neid on nad ise enesele kätte võidelnud või nad on neile kõige ülematest paikadest antud.»

«Ja seda sünnib ka nendele — on antud ja antakse veel. Pea võib aeg tulla, — praegu kirjutatakse 1850, aga juba on paljugi muudetud, — mil siia tähtsad uuendused tulevad. Seda mina just tahtsingi ütleda!»

«Aga meie peame omast kinni, seni kui see veel ei ole sündinud. Seda tahtsin *mina* ütelda!»

«Ma mõtlesin, kasulikum oleks meile, kui me neile nüüd kingiksime, mida me pärast võib-olla neile sunduse järele *peame* andma, papa — see ei ole mitte ükskõik —»

«Metsa sellega! — See on üheksateistkümnenda aastasaja kunstsõnnik.» Ja nüüd hakkasid käed tõesti vehkima, ägedamini kui enne. «Vaata — mis ma tahtsin õieti ütelda — näe, näe — seal on jälle tükk tehtud! Jälle sinu pehmus! öösel on hobused Kirsimäe rukkipollu puhast ära purustanud, teomehed — äh! — ise poole — äh! keskhommikuni maganud — äh, äh! — ilus kord — rumal see küll!»

Põrand värises paksu härra saapakotsade all. Põrades viskas ta ukse kinni ja kadus suurest trepist alla opmanitoa poole puude vahele.

Noormees jääb sügavates mõtetes akna alla seisma. Nii on nende kõne, kui see selle asja kohta puutus, papa ja tema vahel ikka lõppenud. Papal näib mõnes tükis ometi õigus olevat — on see võimalik, et ta ise eksida võib? Et endine vali kartus vähenemas on mõisa põllul, see on tõsi, aga — ja ta süda paisub jälle kõrgemale mõttele — on see rahvas siis üksi kartuse, üksi mõisapõllu jaoks? Ta ei tahagi neile ühe hoobiga vabadusi anda, — ei — ta nõuab üksi inimlikumat ümberkäimist, nõuab, et talupoeg oma põllu ja perekonna jaoks elaks ja et ta selle põllu aegamööda päriks saaks — kõigepealt, et mitte sellele rahvale üksi hariduse üks lukus ei seisaks, kuna ümberringi rahvad haritud, vabad, õnnelikud on. Tema ei ole ainukene, kes seda nõuab, neid on hulk teisi, kõrgema vaimuga mehi, aga tuhanded seisavad neile veel vastu. See kisendav vaesus talu suitsuonnides — kui valusalt kaebab ta nende kõrgesti haritud mõisapidajate peale!

Hugo, tema on see, vaatab aknast välja. Nüüd alles võib tähele panna, et ta priske lahke nägu palju tõsisemaks on läinud. Kõik on küpsem, aeglasem, aga tugevam ta silmis, näo peal. Aga suu ümber — mis see on? Seal on nagu sala

valujoon, mure näha! Ja nagu midagi rõhuvat on ennast ka ta silmade taga ära peitnud?

«Hugo!»

Silmapilk pöörab ta ümber ja korraga rõõmsamaks läheb ta nägu, kui ta ukse poole vaatab, mis tema selja taga lahti on läinud ja kust ilus neiupea sisse vaatab.

«Tule ometi jälle kord kohtumõistjaks. Mis? Kas aeg ei luba? Kui me Adelheidiga kahekesi jääme, siis on riid kolmandaks.»

Hugo astus neiule vastu, kes nüüd kõigeni ukse peal nähtavale tuli. Vaikselt vaatasid selle suured sinisilmad tulijale vastu, must kleit kattis ta sirget, saledat keha ja andis valgele kaelale ja ilusale valgele, veidi kahvatanud näole seda armsama kuju. Väike sirge, sale keha näitas õrnust — väikesed valged käed aga pidasid midagi paberisarnast nõnda iseteadvalt ja kindlalt käes, silmad vaatasid nõnda pehmelt, aga ka nii väga rahulikult läheneja peale, nagu teaksid nad väga hästi, mis nad elu käest nõuda võivad või ei või. Jaa, midagi tõsist on selles näos, mis siiski nii lapselik ja usaldav on, aga mitte enam lapse jagu ei ole, vaid noore õrna neiu päralt.

«Helene — ah, heal ajal,» ütles noormees, kelle palelt endine kurbuse vari korraga kadus — «soo, või tülitsete? Lootuse järele jõuan ma lepitada, kui mõlemad pooled üle kuulan? Küll mitte selle üle, kui pikk üks kaelalint, missugust värvi üks kübaralint võib olla, või kas üks kassipoeg süles või sohva peal ilusam on?»

Ta pakub neiule oma kätt.

«Ei, seekord on midagi tõsisemat,» vastas Helene, kui nad saali uksest sisse ja üle pehme põrandateki saalist läbi sammuvad. Ta seltsilise lõbu ei näita talle mitte külge hakkavat.

Midagi tõsisemat — jälle tõsisemat? Praegu alles kadunud kurbuse vari tuleb noormehe näole jälle tagasi — tõsisemat! Oh, kui nendelt huultelt rõõmus, vallatu nali voolaks — kui õnnelik oleks ta siis praegusel silmapilgul olnud! Tõsisemat — oo, liig, liig palju on juba seda «tõsisemat» ta üle võimust võtnud! On ta oma süda üksi lõbu täis — ei! Harvemaks lähevad need minutid, mil selgitav naeratus ta huultele ilmub ja see — südamest tuleb. Nad ei näe seda, kui ta hilja öötundidel oma kirjutuslaua juures istub, pea käe peale toetatud, ilm ei tea seda, mis ta siis mõtleb. Tundmata nime all toob nende tundide vili talle au. See läbimõeldud kiri, mis ta praeguse aja kirjanduse kohta avaldanud, on südameid leidnud; see, mis ta Baltimaade majanduse seisukorra parandamiseks kirjutanud, mitte vähem, kui ka viimane kanget sulesõda on sünnitanud, mida ta just tahtnud — aga see on külmem südamele, see ei ole veel kõik. See vaimustus läheb üle, midagi, mis mitte, sellest tööst ei saada, mis teda sellele aga veel enam vaimustab, ihkab süda. Ja siis — ta näeb, kuidas ta laua juures kibedasti kirjutab, kuidas üks armas silmapaar tähelepanemisega ta pea peal viibib ja iga tema liikumist tähele paneb, kuna ta oma näputöö juures näpud peatama jäävad, kuidas siis üks õrn, pehme käsi ta kaela peale pannakse ja mahe hääl ta kõrva sisse sosistab: «Hugo!» ja selgitav naeratus, nagu päikese joon, läheb üle mehe näo... Seal mängib kähharpeaga laps eemal põrandal, — tema enese kuju, silmad... veri... tuleb laua otsa ja vaatab

suuril küsivail silmil tema silmadesse: «Papa!» ja jälle naeratab tõsine mees... Need, need on need õnnekiired, mis harva ta palgele tulevad. Kui nad siis sel korral vastamist leiaksid! Täna jälle tulid need kiired ta palgele, kui ta lintidest ja kassipojast rääkis, aga nüüd on nad jälle kadunud. «Midagi tõsisemat!» Ah, elu on nii tõsine! See, kes seda talle ütles, kelle kaaskiiri ta otsib, kelle suud ta naeratusel näeks, leinab praegu oma ema. Sellest tuleb see vari, mis veel mõneks ajaks tema ja ta õnne vahele heidab. Juba mitu korda on ta kõige õrnemal viisil ühenduse täidesaatmise peale tähendanud, aga Helene mõtleb siis midagi muud. Nüüd, mil leina-aasta veel lõppenud ei ole, on ta sellele sammule silmapilgul vastu. Aga enne — kui ema elas, siis, siis — nagu oleks Helene tema tähenduse peale natuke — jahe olnud? Ei, ei, ülekohtune mõte! — Ta ütles siis seda küll liig peidetud sõnadega ja Helene ei saanud aru...

«Mõttele ometi, Hugo, Helene vaidleb, need laulud, mis praegu ta käes, olla Villu, meie Villu luuletatud?»

See küsimine kõlab tulijatele vastu, kes saalist läbi ühte uhkesse taevakarva sinisesse tuppa astuvad. Kerged siidkardinad liiguvad lahtise akna ees, kesk tuba on ümmargune, peene valge linaga kaetud laud; mahagonipuust, hõbedaga ehitud toolid, marmor- ja kipskujud seinäärsete laudade ja riulite peal ning uhke seinakapi peal kullatud alustel toredad lillevaagnad ja muud, need on asjad, mis kõigepealt silma paistavad.

Uhke, siidise sohva peal, hommikumaa põrandariie jalge all, istub akna kõrval pika, allpool lõua juures teravaks mineva näoga naisterahvas ja silitab karvase puudli pead. Naisterahvas on kuiveljas, hallide silmadega, mõned üksikud tedretähed näol, mis aga kitsale näole iseäralise kenaduse annavad. Hääl, mis ta sõnadest praegu kuuldus, on nagu habras, mitte küll kare ega külm, aga nagu iseäralise ühendava jõuta, nagu veidi kärsitu. Seal on palju sedasama materjali, mis vanahärra Leo korraks nii hapraks teeb ja keema paneb, jaa, kohati on see tema enese oma, kui kõik karedamad ja konarlikumad kohad, mis vanahärra juures keelmata nähtavale tulevad, siin maha arvame.

«Adelheid arvab seda võimatuks ja nimetab mind naeruvääriliseks, et ma neid selleks pean,» vastab Helene Adelheidi kõrvale sohva peale istudes, kuna Hugo kesk tuba laua äärest ühe tooli võtab ja, selg laua poole, naisterahvastele vastu istub.

«Villu laulud — kus?» küsib Hugo igapäevasel viisil. «Muidugi on Villu mõne salmiga katsed teinud.»

«Ja, jaa, seda ma tean,» vastab Adelheid, «muidugi võtan mina kõigest osa, mis teie pailapsesse puutub, — muidugi natuke külmema verega, — aga need laulud siin ei või iial Villu luuletatud olla — nii palju eesti keelt ma ka oskan, et aru saada.»

«Näidake ometi neid kurjategijaid, mis preilid koguni kahevõitlusele on ajanud.»

Ta vaatab lehte Helene käes.

«Need võtsin ma ise viimati ta käest, et nad mulle meeldisid. Aga kui minu otsust kuulda tahate, peab enne Helene need ette lugema.»

«*Mets kohas*» on esimese laulu pealkiri, ja Helene loeb:

*Mets kohas tumedalt, tõelt...
Ma kuulasin himuga.
Ta kohin tiibu laotas mu üle ju hällissa.*

*Ta tume kohin jäi rinda,
seal kohab nüüd alati —
ma nagu tad taga leinan,
ei rõõmsaks saa iialgi.*

Lugeja hääl on nii pehme ja valuline, nagu kuuleks ta praegu ise seda metsakohinat, mis laulu tegijale haiget näib tegevat. Õnnelik naeratus, kerge, vaevalt arusaadav, on Hugo näol, et Helene laulu mõttest nii selgesti aru saab ja ühes seda tunneb, millest seal kõneldakse.

«Ja seda peab Helene Villu tööks?» küsib Adelheid pilgates.

«Ta on seda.»

«Asi läheb kirjumaks! Vend, ka sina võid seda uskuda?»

«Täiesti!»

«Ah soo, ümbertehtud lauluks, mille mõte ja vorm muidugi saksa keelest võetud?»

«Ei sugugi, õde. Siin on Villu enese mõte, enese vorm.»

«Siis — siis ma ei tea, mis pean ütleva?»

«Seda, et see rahvas *niisamuti* igatseb ja tunneb kui iga teine.»

Helene loeb teise laulu ette. Selle pealkiri on «*Puude all*».

*Kõik vaikne... rahul seisvad puude lehed,
mets jäänd kui mõtte, vaikselt seisab ta;
öö hõlmast kõrgelt vaatvad alla tähed.
Kõik vaikne... kõik on nagu ootel ka...*

*Üks närtsind leht, see langeb praegu alla
ja keerleb ka, kui ootel... värinal...
Kui käsiks keegi võim tad viibi sala,
üks võim, mis ise ka on ooteval...*

*Siin rind jääb vaikseks, nagu rõhuks häda,
kui tahaks nutta, tahaks hõisata...
Kui ootaks ta, kõik loodus ka üht sõna,
mis iial ei saa keegi ütelda...*

«Minul on niisugune tundmus, nagu seisaks ma praegu vaikselt kuuvalgel ööl puude all ja ootaks tähed, puud ja puulehed midagi iseäralist — nagu oleks terve loodus mõttesse jäänud,» kõneles Hugo.

Helene silmad hiilgasid, pale oli kahvatu...

Adelheid näris huuli.

«Ma ei ole südamest enam mitte selle vastu, et sa Villu mõisa oled võtnud ja teda ise nüüd õpetad, aga ma — kardan tema pärast, vend.»

Ja Adelheidi nägu, kel oma venna vaimust hea osa oli antud, kes hea meelega õigust maksta laskis, kus ta teda aga oma arvamiste läbi ära tundis, — Adelheidi näost paistis tõsine mure.

«Mispärast?» küsis Hugo imestades.

«Sellepärast, et temast — mis temast sel kombel viimaks saab?»

«Ah, selle poolest ole mureta. Ma loodan teda nii kaugele viia, et ta gümnaasiumi viimasesse klassi sisseastumiseks eksami võib teha, siis — on tal tee lahti.»

«Aga papa?»

«Lubab seda kahtlemata. Papa on hea, kui ta ka äkilises meeles mõnikord teeb, mida ta pärast kahetseb. Praegu on jälle midagi sündinud, mis ta lainetama on pannud. Teomeeste hobused on öösel Kirsimäe rukkid ära purustanud.»

Sel silmapilgul visati aiapoolne klaastrepi uks nii kõvasti kinni, et see klirisedes katki läks, ja ähkimist ja rasket jalaastumist oli lähemas toas kuulda.

Hugo lahkub naisterahvaste juurest ja läheb teise tuppa müristamist vastu võtma.

«Häh — häbemata — hirmus! Säh — seal on nüü — nüüd sinu uue aja püüete vili! Kirsimäe rukkid hih — hirmsasti ära puh — purustatud. Kammitsas hobused — öö otsa sees — kuulmata! Seda võib üksi minu mõisas sündida, kus härra ilmaparandaja asju ajab! Võeh häbi! — teomehed magavad — hobused söövad mõisa rukkis! Kuule — kuule!» siin läheb vanahärra hääl valjemaks — «Sellel asjal peab *täna* ots olema! Täna — kas kuuled! Ja see peasüüdlane kõigi, kõigi nende õnnetuste juures — oo, temaga tahan ma omal kohal ka sõnakese rääkida! Mitte *nõnda* — veri on veri. Ei, mitte nõnda. Nõnda või nõnda, aga mitte nõnda!»

Härra on nagu meelest ära. Veel iial ei ole ta oma isa nii ärritatud näinud, ehk ta küll nii äkiline on. Ta teab — siin vasturääkimine oleks õli tulesse valamine. Ta ei saa aru, kes see peasüüdlane võib olla, igatahes mõni teomees, kes veel iseäralikult vanahärra meelt on pahandanud.

«Sõida sina üksi võõrastele V. jaama vastu,» ütleb Leo von K. käskivalt oma pojale. «Mina jään koju ja vaatan, et *kõik* karvapealt nõnda sünnib, kui mina tahan.»

Nende sõnadega läheb ta uuesti toast välja.

Hugo läheb pahemat kätt tuppa ennast riidesse panema. Kui ta ust kinni tõmmates tagasi vaatab, näeb ta naisterahvaste toa ukse pooleldi lahti ja Helene üksi sohva peal istuvat, käsi pea peale toetatud, sügavas mõttes. Adelheid on vist välja läinud.

Hobused sõitsid trepi ette. Hugo tahab praegu eeskoja ust lahti tõmmata ja teenri saatetusel tõlda astuda, kui üks pehme hääl teda hüüab:

«Hugo!»

Hääl on nii paluv ja hirmul, et noormees, nagu salaväest tõmmatud, ukse pealt tagasi astub.

«Helene!»

«Kus Villu on?»

«Muidugi rohtaias, — mis sul on?»

Ta vaatab imestusega, — neiu nägu on kahvatanud, rahutu, silmad vaatavad hirmul ja paludes tema peale, nagu tahaksid nad temast läbi vaadata. Õrnalt surub ta tema kätt, mida teine vagusi sündida laseb.

«Miks sa — tema järele küsid?»

«Hugo, sina oled mu — täida mu palve, see on esimene kord seda mul sinult paluda.»

«Aga jumala pärast —?»

«Otsi Villu üles!»

«Villu üles?»

«Ütle temale, et ta täna kodunt ära läheb — või parem, võta ta enesega ühes — või et ta kuidagi härra meelt ei pahanda — ütle talle midagi, et ta ennast teab hoida.»

«Aga jumala pärast, mispärast siis?»

«Ma kuulsin küll — kas sa siis selle peale ei tulnud, kes see peasüüdlane võib olla?»

«Ah — !» tegi Hugo.

«Sellepärast!» ütles Helene rõhuga ja pigistas noormehe kätt.

Ometi ükskord! Hugo huuled viibisid palavusega ühe silmapilgu Helene omade peal, kes seda vaikselt sündida laskis, siis tormas ta kärnerituppa. Villu oli nimelt noorema kärneri koha peal. See oli nii Hugo tahtmine, et ta nõnda loodusteadust tegelikult õpiks. Tuba oli tühi. Ta otsis aiast, ei näinud midagi, hüüdis teda nimepidi — vastust ei tulnud. Helene tuli talle kahvatanult vastu. Aeg oli kiire, ta pigistas veel korra oma mõrsja kätt ja sõitis ära.

10

*«Jää vagaks, laps,
siis jumal sinuga!»*

Kuuse talu kambri otsas on kena ruumikas aed. Noored õunapuud, alles paari aasta eest istutatud, lähevad ridades kambri akende kohalt rinnakut mööda alla. Nende vahel on marjapõõsad; ka nemad näikse alles hilja olevat istutatud. Akna all on ilusad kõverad lillepeenrad, nende vahel kruusatud teerada, mis keskaiast õunapuuridade vahelt läbi läheb. Teeraja otsas allpool on kena ümmargune lõhmusepõõsastik, pingid sees ja laud keskel. Ka siin on ümmargune plats ära kruusatatud ja äärtele murumättad pandud.

See, kelle kohta mõisas nii raske piksepilv üles ajab, istub ilupõõsastiku sees pingi peal, lahtine raamat laua peal ees. See kõik on tema töö, mis siin aias nägime. Mõis ei ole kaugemal kui kaks versta, sealt käib ta tihti siin toimetamas, ja et ta sõber ja heategija Hugo talle õuna- ja marjapuid andnud, oli tal hõlbus õunapuuaeda asutada, — viiekümne aasta eest eesti talupojal muidugi haruldane asi.

Ta loeb, õpib ajalugu. Kartaago õnnetu sõda pealetungijate roomlastega on tal praegu ees. Et mitte millalgi asjata aega viita, hoiab ta ikka sellest teadusest ühe raamatu kaasas, mis tal parajasti läbi võtta on. Nõnda ka nüüd. Aga siin on õpitav tükki ta meeled muude asjade pealt täitsa ära pööranud. Kui vahva, kuninglik ja aus kerkib ta silme ees Hannibali kuju üles! Missuguse kuulmata imeteo läbi viib ta oma väe ümbert üle igaveste Alpi lumeväljade oma kardetava vaenlase maale sisse ja missuguse vaimustusega viib ta tema siis võidule! Ja see mees, see vahvuse ja au eeskujuga, leiab nii õnnetu otsa ahnete roomlaste pärast, kes, sellega veel mitte rahul, et sõjaõnn viimaks nende, Kartaago õitsvad maad ära võetud, ka Kartaago enese, kelle rahvas kuulsat, suurt surma sureb, maatasa teevad, tema asemegi ära neavad ja sinna soola külvavad, märgiks, et seal iial enam elu ei pea ärkama! Isegi siis veel ei anna nad ta suurele pojale, Hannibalile, hinga-mispaika, kuni ka temagi nende ohvriks langeb!

Sügav kaastundmus võtab temas võimust. Kui inetu on see tegu roomlastest. Aga seal — ta tunneb ajalugu läbi ja läbi, õpib nüüd aga eksami tarvis — seal tõusevad roomlaste eneste seast mehed, täis tõearmastust ja eeskujulikku aatelist püüdmist. Rahvas jõuab kuulsuse, vägevuse ja hariduse kõrgema tipuni, siis — kaob temagi, Aasia toorestele hulkadele maad andes, mida rahvarändamine välja külvab. Täis segadust, pimedust, verd, rumalust, ebausku, usumäratsemist tuleb aeg, aga — hakkab selguma, harguma, üksikud salgad löövad valgemaks, üks kui teine täht tõuseb ja — särana hiilgab vaimutaevas neist meie ajal. Üksi see maa siin, mida keskaja mõõk ristiusule murdis, on pime. Alles hakkavad esimesed kiired tulema, kui juba kange vastane vägi neid vastu on võtmas — kuuesaja-aastane vari ei lase valguskiiri läbi. Ja ajalugu ei räägi siin mitte selle maa rahvast, vaid ühest teisest üksi, üksi nende heast ja kurjast käekäigust; läheb aga maa rah-

vast enesest mööda, nagu teda ei olekski. See on orduaeg, raske aeg, keskaeg, pime aeg — vabandataav aeg! —

Ta enese lapsepõli, ta enese minevik! Ei, selle peale ei maksa mõelda... ei! Olgu igavesti unustatud! — Tema on ju nii kaugele jõudnud, et ta mineviku sugu süüsid mitte praeguse selga ei koorma. Mis temasse puutub — seal on tal luba seda unustada. Üksi seda, mida nüüdselt ajalt nõutakse, tahab ka tema kord nõuda.

Tema? Kuhu kisuvad teda mõtted? On sinul julgust nende silmade särast õnne tunda, mis sinust tähtede kaugusel on, sa Kukulinna laps? Õigust? Küsib silm õiguse järele, kui ta särale lööb? Tema ise on ori, aga ta — pilk on vaba! Karistavad nad teda — pilk jääb karistamata! Ja kui ta enese süda karistamata on, ei karista teda ükski ilm. Seesama nõiastav vägi, mis valusid löi, saab neid ka kanda aitama. Jumalat nimetab pühakiri armastuseks, kes kõik maailma on loonud ja üleval peab. Oh, kui sügav sõna, kui mõõtmata tähendus! «Ema — ma annan sulle andeks,» sosistavad ta huuled, «ma mõistan sinu eksitusest nüüd aru saada! Ja ka sina — eksitaja! Ka sina oled oma enese südame kohtumõistja ees maksnud!» Ja nagu seisaks ta jälle Kõrgepalu Kuusemäel, niisugune tundmus on Villul, kui ta raamatu kinni paneb, sest lugeda ei ole enam võimalik.

«Mis sünnib küll teiega, õnnetud teomehed?» mõtleb ta. Ta kuulis iga sõna, mis tule ääres räägiti. Ta oli metsa serval kõndinud ja juttusid kuulama jäänud. Tema püüab, kus iganes võimalik, niisuguste kõnetundide salajaseks pealtkuulajaks saada, et siit rahva elavat keelt tundma õppida ja rahvalikumalt kirjutada kui piiblikeel on, mis praegu Eestis jäädavaks keeleks on rajatud ja milles need harvad raamatukesed trükitakse, mis piibli seletuseks veel ilmuvad. See on nii kange ja saksa keele maoline, sagedasti vale ja vastu-loomulik. Õnnetud teolised aga jäid kauaks magama. Küll ajas ta hommikul ise hobused rukkist välja, et neid päästa, aga kahju on liig suur, paistab liig selgesti silma. Ja siis — kas ta tohib varjul hoida, salata, kes ta esimene nägija oli. Ta arvab seda, sest teomehed ei jõua tehtud kahju ometi mitte ära maksta ja nende peksmine ei tee sündinud asja mitte enam sündimatuks. Ometi — kui ta käest küsitakse, ei või ta mitte salata, et ta nägi. Ta peab asja üles andma, kui see juba iseenesest üles ei ole tulnud — saagu mis saab.

Ta tõuseb üles, et minema hakata ja kasuvanematega jumalaga jätta, sest ta ehk ei saagi enne linnaminekut siia tulla, ja astub kruusatud teerada mööda kambri poole, aga seal tulevad nad mõlemad temale vastu ja nüüd tulevad kõik kolm lõhmusepõõsastikku tagasi.

Kasuvanematel nagu on midagi südame peal, mis tema kohta puutub; vaatavad üksteise silmi, siis jälle tema otsa, nagu näidata, et neil üks nõu on midagi temale kõnelda, aga jälle ei tea, kuidas hakata.

Peremees kõhatab ju mitu korda, perenaine istub, sõrm suus, ja vahib oma varvaste peale.

«Poeg,» ütleb viimaks perenaine — teda nimetavad Kuuse vanad ikka pojaks — «sa oled meile kui oma laps armas olnud ja sest saadik, kui Miku vana preiliga Saksamaale läks, oledki sa veel meie ainuke poeg.»

«Oled meile ikka küll armas olnud,» lisab peremees juurde.

«Nüüd lahkud sa pea meist koguni ja saad ise meheks, ära siis oma kasuvanemaid ära unusta, poeg,» ütleb perenaine edasi ja vaatab peremehe otsa.

«Jah, ära siis unusta,» tähendab peremees ja püüab meelde tuletada, missuguseid häid õpetussõnu nad kõik ütelda tahtsid.

«Ole usin selle tee peal, kuhu nüüd astud, ja ära põlga omasuguseid ära, kui nendest ülemale saad,» sõnab perenaine, kellel jälle midagi meelde tuli.

«Aita hädalist, anna sandile sellest, mis sul on, ja mis sul ei ole, seda ära himusta enesele ülekohtusel viisil. Kui sul ilmatarkusest ju küll on, siis võta vahest ka piibel kätte; maailma tarkus on tühine jumala sõna kõrval,» ütleb peremees korruga sõnarikkamalt ja vaatab oma kasulapsele silma.

«Ära jookse tütarlaste järele, kes halba teed käivad, ära tee ühelegi tütarlapsele südamevalu. Sinu kadunud ema —»

«Kasuema, ära mõista mu ema hukka,» ütles Villu korruga rahutuks saades, «ma ei saa tema peale mitte ilma valuta mõelda. Kui tema eksis, seal —»

Villu ei võinud edasi ütelda.

Kasuema nägi, et ta kogemata seda oli ütelnud, mida ta mitte ütelda ei tahtnud. Ta võttis Villu käest kinni, nihutas ennast ta ligemale, vaatas niiskeil silmil ta otsa ja ütles tasakesi:

«Villu!»

«Ema — isa! Teie olete mu ainsad vanemad, teie üksi, muudest ma ei tea.»

«Jumal õnnistagu sind, laps.»

«Jumala õnnistus teiega, vanemad.»

11

*Suurt meretäit sinisilmi...
Heine.*

Mõteldes astub Villu mööda puiesteed mõisa poole. Ta süda on iseäraline-pehme, rahul — vagune. Kasuvanemate armastus — nii hea! Tulevik nii meelitav! Üks teatud elukutse — teod — au ootavad teda. Ta tahab edasi püüda — oh kuid ta tahab õppida! Need inimesed armastavad teda, kust ta praegu tuli. Nende sõnades ei ole ei tea mis, mis nad ütlevad, aga see komme, need tõsised näod, need head, avalikud, ausad silmad! Kui nende suust sõna tuleb, siis on see ikka südamest, räägivad sedasama keelt mis silmad, kuna mõisarahvas, kirjutajad, metsa-isandad ja härraste omad ise, hoopis teistviisi on. Nende sõnadest ei või sagedasti sugugi aru saada. Nad ütlevad mõnikord seda, nagu aga näib seda ütlevat. Mõnikord on sõna niisugune: ei saa aru, kas keeld või käsk, kas soov või pahameel. Jaa, nii imelik vahe on talu ja mõisa vahel. Siin on nii lihtne ja vagune, seal kõik nii tore ja käratsev, külm, hoolimata. Siin toimetatakse ja talitatakse, et asi toimetada tahab, seal, et toimetama peab. Siin leiva, silgu ja hapupiima juures pere meel lauas rahul ja rõõmuski, kui juhtub, seal pilkamine ja nurin praelaua juures, kui «hantvärgi» laua osalistel midagi vastumeelt on. Ja siiski köidab üks tugev, vabastamata side teda selle viimase koha külge. Siin elab ta heategija, kes ta silmadele ilusa, mõõtmata maailma kõige oma täiusega on avanud ja kes teda ühele tulevikule vastu viib, millest tuhanded ja tuhanded eemale peavad jääma. Vari hakkab kaduma... selgimas on udu. Kuidas paisutab see rinda, kuidas täidab tegude himu noormehe mõtteid! Kord on nad vajutavad-rasked kanda, raputavad, võtavad rahu ära, julgus kõigub — siis aga tuleb ta tugevamal tungil tagasi — kõik, kõik takistused tahab ta võita! Ja mitte üksi enesele, ei, ei, ka teistele tahab ta elada, nagu nüüd ta kallid heategija temale elab. — Seal, ah! ka *tema* mälestusele tahab ta elada! Sellele oma kaitseinglile, kes teda iga elusammu peal saadab, kelle nimi talle nii aukartust täis, magus ja püha on, et ta ära kohkub, kui ta teda enesege kuuldes nimetab. Kaks sinist, usaldavat silma, tõsine lapselik nägu ja tükk kuldseid käharaid juukseid, õlgkübar ja vaher — need on juba karja- ja teopoi si unenägudesse endid pununud... nii selged silmad nagu Peipsi kõige ilusamal suipäeval. Kord on nad ühe vallatu naljaka lapse, kord vaikse tõsise neiu jagu, kord näeb ta neid muinasjutus ja nõialossides, kord ruumikas valges majakeses õunapuude ja pärnade all... majakeses, mis kõigiti *tema* enese kodu sarnane on... oh ei, nad kaovad temast kaugemale, ülesaamata on see kuristik, mis nende ja *tema* vahel on, ja seda laiem näitab ta *tema* silmis, mida rohkem ta elu, kohuseid, seisusi ja inimesi tundma õpib. Siin ei ole silda, mis teda sellest kuristikust üle teisele kaldale viiks. Küll on inimesed ise selle kuristiku teinud, nad on ise oma mõttes vaheseinu ehitanud, aga seda kindlamalt on nad *tema* vangis, et see nende enese aastasadadel armsaks saanud ja paksuks vanunud mõte on.

Seal eemal on see vaher, mille küljest ta nelja aasta eest tema vabastas ja — ennast vangi andis. Nüüd on tema selle puu küljes südantpidi kinni ja keegi ei või teda vabastada, ka — *tema* ise mitte, ta kaitseingel.

On see silmaviirastus või tõde — seal ta seisab selle puu all ja — veri tungib ta pähe, silmis läheb tumedaks — tuleb temale vastu! Kahvatu nägu lööb äkki helepunaseks, kui ta näeb, et Villu tema otsa vaatab. Villu jääb seisma — aralt tuleb tulija lähemale.

«Villu!»

Tulija vaatab maha, Villu oma jalge peale, kumbki ei tea midagi ütelda.

Korraga läheb Villu nägu tõsiseks. Ta võtab kübara peast, teretab aupaklikult ja tahab uhkel sammul mööda minna.

«Villu —» kõneleb Helene ruttu, nagu oleks ta hirmul, et ta ju kaua siin seisnud, «hoidke, et te vanahärra meelt täna kuidagi ei pahanda. — Teie olete seda õnnetul kombel täna juba kuidagi teinud. Jääge täna tuppa varjule!»

«Ja teie, austatud preili, tulite mulle seda ütleva?»

«Ma — ma — olin hirmul.»

«Minu pärast?» hüüab Villu ja see kõlab kui hõiskamine.

«Jaa, teie pärast — nüüd ja ikka!»

Noormehe huuled tahavad hõisates üht nime hüüda, kui korraga äkiline õnneläige ta näolt kaob, ja sunnitud rahuga ütleb ta tõsise häälega:

«Teie — preili v. B. — ühe endise teopoisi pärast?»

«Kes õnnelikum võib olla kui — kui — —»

«Oh, selle õnn jääb igavesti tulemata,» ütleb Villu valuga. «Ta võib üksi veel au — võib kõik muu ära teenida, aga õnne mitte.»

«Villu!»

«See üksi,» kõneleb ta palavalt, «et üks süda — see süda ta pärast hirmul oli, see on ta õnn, kättesaamatu õnn, — Helene! Üksainus kord nimetan teid selle nimega — ja nüüd elage hästi ja nuhelge üht vaest talupoissi, kes julges —»

«Ei, Villu, ei. Teie mitte — teie ei tohi mitte õnnetu olla! Teid ei keela seisuste vaheseinad, vaid — mind, Villu! Siin» — ta võttis rinnalt meespealille — «siin see minult teile mälestuseks — luuletuste eest! — Laulge veel — saage kuulsaks meheks!»

«Helene!»

«Seal —» kõneles Helene edasi ja näitas käega mõisa põllule, kus laialt rukkeid lõigati — «nende kasuks võite te palju teha — seal kutsub teid tulevik!»

Ja ruttu, hirmunud sammul, astus ta tagasi ja kadus põõsastiku vahele Villu silmist...

«Ta noomis mind ettevaatusele,» kõneles Villu tüki aja pärast nagu unest ärgates ja tõmbas käega üle otsaesise, «aga just tema sõnad ütlevad, mis mul teha tuleb. Härra ei ole armuheitmata, üksi liig äkilise meelega.»

12

*Sa ära sõitle välku,
mis tamme purustand,
ja ära vibu sõitle,
mis kotkal' noole kan'd.*

«Anna talle! — Anna talle! Nii — nii! Hästi, ahah, kas maitseb! Vaata hobuseid! vaata hobuseid! — Nii — nii! Hästi soolaselt!»

See on vanahärra hääl. Vali oigamine kuuldub selle vahele.

Opmani hoovi peal, puuriida kõrval, on õnnetu, paljaks kistud teomees pingil pikali. Riida tagapool oigavad valus need, kelle kord ju läbi, õues ootavad kubjaste ja vahimeeste keskel teised, mil nemad käsile võetakse.

«Anna talle! Anna talle! Nii — nii! Tublisti — nii!»

Ja härra ise lööb iga «anna talle» juures peaga takti juurde.

Ta seisab vitsamehe selja taga, kupjad ja teomehed temast aupaklikus kauguses eemal.

«Anna talle!»

«Härra von K...! härra von K...! hüüab lõõtsutamisesest lämmatatud hääl ta selja taga.

See on Villu. Ta tuleb praegu joostes hoovivärvast sisse.

Kui välk keerab vana paks härra enese ümber. Ta punane nägu lööb tumesiniseks, juuksed tõusevad harjastesse...

«Pidage, — teomehed on —»

«Kus sa olid — säh! — Säh — veel! — Veel! Ve —» Hele naisterahva hirmukarjatus kuuldu ülevast mõisa rohtaiast.

Enam ei saanud härra hüüda. Ta langeb — kätest tõugatud — vastu puuriita, siis tõuseb ta vihast värisedes üles; sõrme jämedused sooned on ta otsaes. Viimaks pääseb hääl suust:

«Maha ja kuuskümmend!»

Kupjad kohkuvad esiti, siis — täidavad oma kohust.

Õhtul on mõisas suured sõidud. Isamajast ilma jäänud poeg sõidab, pärast seda kui vanahärra toas tema ja isa vahel raske sõnavahetus olnud, praegu alles siia jõudnud

võõrad sõidavad, arsti järele sõidetakse, et ehk veel Helene elu päästa, kes palavikus jampsib. Kõigil on rutt.

13

*Välg tuli pilve põuest,
nool lendas küti käest.
Mis tuleb aja õuest,
on ülem meie väest.*

Palju aastaid on mööda läinud. Veel enne oma surma on vanahärra oma rahva armastust ära teeninud ja ka lepitus isa ja poja vahel korda seatud. Enne kui Hugo ja Helene altarile astusid, töötasid nad vastamisi ühel nõul vallarahva käekäiku kergitada ja seda töötust on nad pidanud. Vanahärra, kui ta üksi on, mõtleb ja vangutab pead, näeb, kui paha tagajärg ta äkilisel vihal olnud, ja ohkab raskesti. Kes võis arvata, kes võis arvata? Vana hallikese nägu aga katab rõõmujoon, kui ta näeb, et veel viimastel päevadel need inimesed lahkesti ta otsa vaatavad, kes enne tumedal, rusutud näol ta ette ilmusid, ja vanamees ajab, kui just juhtub, mõne küla hallpeaga õige mõnusasti juttu. Noorest east ja nõnda, kõige rohkem aga oma lastest ja lastelastest. Vanakese silmade ees on midagi selginud, mis kuuesaja aasta jooksul varjuna sinna oli kogunenud, ja seda varju murdis — ah! nii raske tagajärg, mis ta teol oli. Nüüd, jah nüüd soovib ta oma poja eeskuju kõigile naabermõisatele, aga — seal on see vari veel niisama paks kui enne, ehk küll valguskiired ju heledamini ta taga taovad. Nad ei näe, mis nende rahule tarvis läheb — Murumäe mõis on veel ainuke üksik valge koht udu sees...

Ükskord on vanake koguni üksi jalgsi Nurmekülas käinud. Kuuse talu lõhmusepõõsas räägivad kaks vana, Madis ja külaline, kaua, väga kaua aega, ja kui härra aiast välja astus, pühkinud ta silmi, Kerdo Kaie tõenduse järgi, kes perenaisele oma tööd, linast lõnga, ära käis toomas. Sestsaadik käib vanake tihti Madist vaatamas, pistab midagi paberi sees tasku, ja kui pereemake, kõbus vanainimene, tuleb ja klaasides värsket piima ja võileiba toob, istuvad kõik kolm seal. Madise kui ka teiste talumeeste kohad on ammu päriks ostetud, kui küll naabermõisates veel teopäevi tehakse. Peksmisele on aga lõpetus tehtud. Madisele on härra ostupabereid sõpruse täheks kinkida tahtnud, aga Madis ei võtnud, vaid ütelnud: «Igaühele, mis tema oma.» Ja selle juurde ta jäänud, kuni koht tasa saanud.

Ja kõige selle imevedru käimapanijad on — Hugo ja Helene. Kui nad oma õnnelike laste saadetusel mõisa puiesteid mööda välja tulevad ja töötegija mõisarahva kohal peatavad, küsivad nad neilt seda ja teist ja vahetavad, mis asjast tahes, mõne sõna. Keegi ei kuule väljal needmist, — aga tööd tehakse rohkem veel kui kunagi enne. Kui nad aga koguni külasse tulevad, teretatakse neid kui vanu tuttavaid ja lapsed jooksevad vastu ja seltsivad «mõisa lastega». Paljud nendest on ühed koolivennad ja -õed, sest mõisas on tubli kool ülema õpetuse tarvis. Hugo on õnnelik, Helene vagane tasane abikaasa ja laste-ema. Ainult üks asi toob korrati murepilve Hugo palgele: oh et ka naabermõisad Murumäe mõisaga ühes sammuksid! Ei, tema on üksi — tema, teistest põlatud «uuendaja», kes seesuguse seisukorra õnnistust ära tunneb. Aga veel on see teistele vara, vana ei ole veel nii

elujõuetu, aga õhk on ju teine — seal on saadus signemas, uus lahke aeg koputab ukse külge ja talle *peab* lahti tehtama. Nüüd — nüüd veel on ta küll üksi...

Ja *Villu*? Kukulinna esimese sauna asemel on pärnade varjul väike valge majake. Siin üksi on nõrgameelne vagune, siia viimaks on Hugo oma sõbrale aseme leidnud, kus pime vari, mis ta hinge peale langenud, teda ei vaeva — kus ta rahule jääb. Kui aga Peipsi sügav, vägev kohin metsa tagant, mida kirves ikka harvemaks teeb, ta kõrvu ulatub, siis tuleb ta ukse ette pingi peale istuma, ja kuna tuul ta halliks löönud juukseid liigutab ja ta silmad metsast läbi kohinani tahaks tungida, liiguvad ta huuled:

«Kui seda metsa ees ei oleks!...»

1892